Αυτόνομες Κοινότητες και τα όρια τους

άτυπος

www.atyposcyprus.org

Posse

Το τέλος του πλήθους πρέπει να επιβιώσει και να οργανώσει τον πολιτικό του χώρο εναντίον της Αυτοκρατορίας και μάλιστα μέσα στο «πλήρωμα του χρόνου» και τις οντολογικές συνθήκες που αυτή προσφέρει. Έχουμε δει πώς το πλήθος κινείται σε απεριόριστες διαδρομές και υλοποιείται επανιδιοποιούμενο το χρόνο και υβριδικοποιώντας νέα μηχανογενή συστήματα. Έχουμε επίσης δει πώς η δύναμη του πλήθους υλοποιείται μέσα στο κενό το οποίο παραμένει αναπόφευκτα στην καρδιά της Αυτοκρατορίας. Τώρα πρέπει να θέσουμε μέσα σε αυτές τις διαστάσεις το πρόβλημα της μεταβολής του πλήθους σε υποκείμενο. Με άλλα λόγια, οι δυνητικές συνθήκες πρέπει τώρα να καταστούν πραγματικές και να λάβουν συγκεκριμένη μορφή. Απέναντι στη θεία πολιτεία, η επίγεια πολιτεία πρέπει να καταδείξει τη δύναμή της ως μηχανισμού της μυθολογίας του Λόγου ο οποίος οργανώνει τη βιοπολιτική πραγματικότητα του πλήθους.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
M.HARDT - A. NEGRI

Τα όρια και ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας της αυτοδιεύθυνσης

TRiSTERO

[Δεκέμβριος / 2004]

Λίγα λόγια για τις καταλήψεις των εργοστασίων Zanon και Brukman στην Αργεντινή

Οι δυο καταλήψεις εργοστασίων για τις οποίες υπάρχουν και οι περισσότερες αναφορές, είναι η κεραμοποιία Zanon στην επαρχία Neuquen και το εργοστάσιο υφασμάτων Brukman στο Buenos Aires. Η κατάληψη της Zanon άρχισε όταν οι θέσεις εργασίας των 400 εργατών της απειλήθηκαν, καθώς τα αφεντικά του εργοστασίου σταμάτησαν να τους πληρώνουν και ξεκίνησαν να οδηγούν την επιχείρηση στο κλείσιμο. Οι εργάτες απάντησαν καταλαμβάνοντας το εργοστάσιο και θέτοντας το σε λειτουργία με τα υλικά που υπήρχαν ακόμη μέσα. Μέσα σε δυο μέρες κατάφεραν να παράγουν αρκετά κεραμικά ώστε να εξασφαλίσουν όλους τους μισθούς τους για ένα μήνα. Οι εργάτες αρνήθηκαν τη διαπραγμάτευση της μοίρας του εργοστασίου με τους ιδιοκτήτες. Απέρριψαν παντελώς τους γελοίους όρους μιας πιθανής επιστροφής των αφεντικών, που περιλάμβαναν μείωση μισθών και απόλυση 360 από τους 400 εργάτες. Προτείνουν το μοίρασμα των δουλειών ανάμεσα σε όσο το δυνατόν περισσότερους ανέργους.

Οι εργάτες της Brukman στο Buenos Aires, αποφάσισαν την κατάληψη στις 18/12/2001 μετά την κατάρρευση των μισθών τους κατά τους φθινοπωρινούς μήνες (τους πλήρωναν με κουπόνια αμφιβόλου αξίας) και τη γενική περιφρόνηση από τα αφεντικά. Ένας 28χρονος εργάτης πέθανε αφού τα αφεντικά αρνήθηκαν να πληρώσουν για τα απαραίτητα φάρμακα. Αρχικά δεν σχεδίαζαν να βάλουν το εργοστάσιο σε λειτουργία μα όταν, τον Ιανουάριο, μια παραγγελία υφασμάτων κατέστη πληρωτέα, αποφάσισαν να την πουλήσουν για να πληρωθούν τους μισθούς τους. Από τότε, έχουν αναλάβει την ευθύνη του εργοστασίου πληρώνοντας τους λογαριασμούς, επισκευάζοντας ένα καυστήρα και επανασχεδιάζοντας τον εργοστασιακό χώρο ώστε να εξοικονομείται ενέργεια. Όπως και στη Zanon, δεν περιμένουν κρατική έγκριση αλλά λειτουργούν το εργοστάσιο με τη βοήθεια γειτόνων και άλλων. Προτίθενται μάλιστα να στρέψουν την παραγωγή προς τις ανάγκες της «κοινότητας», ειδικότερα για νοσοκομεία, σχολεία και τους ανέργους.

Από τη μπροσούρα της αγγλική ομάδας Aufheben "Picket and Pot-banger together"

Μετάφραση: περιοδικό Ανάρες, Φλεβάρης 2004

Τα όρια της αυτοδιεύθυνσης

Η συλλογικότητα TRiSTERO πραγματοποίησε τον υποτιτλισμό του video για την κατάληψη της Zanon το οποίο προβλήθηκε και εξακολουθεί να προβάλλεται σε διάφορες κινηματικές εκδηλώσεις στη χώρα. Σκοπός της συλλογικότητας σε συνδυασμό με την έκδοση της σχετικής μπροσούρας από το περιοδικό ΑΝΑΡΕΣ ήταν η προβολή της αυτοδιευθυνόμενης λειτουργίας ενός εργοστασίου ως ενός ριζοσπαστικού και επιθετικού τρόπου αγώνα ενάντια στη καπιταλιστική κυριαρχία. Οι αντιδράσεις των συντρόφων κατά τις προβολές, οι συζητήσεις γύρω από την εξελισσόμενη κατάληψη του εργοστασίου της Τρικολάν και το τριήμερο εκδηλώσεων για το κίνημα στη λατινική αμερική είναι οι αιτίες κι οι αφορμές που μας οδηγούν στο να θέλουμε να σχολιάσουμε το ζήτημα «αυτοδιευθυνόμενη παραγωγή».

Υπήρξαν σύντροφοι που σε συζητήσεις σχετικά με το βίντεο υπερασπίζονταν το εγχείρημα των αργεντινών εργατών ως «βιώσιμο» με οικονομικούς όρους. Εννούσαν ότι τα έσοδα από τη λειτουργία του εργοστασίου εξασφάλιζαν τα προς το ζειν των εργατών. Άλλοι σύντροφοι υποστήριξαν ότι η αυτοδιεύθυνση είναι η λύση με το σύνθημα : *"ούτε κρατικοποιήσεις, ούτε ιδιωτικοποιήσεις, τα εργοστάσια στα χέρια των εργατών."* Εμείς από την άλλη θεωρούμε ότι η ταύτιση του προτάγματος μας με την αυτοδιαχείριση μιας παραγωγικής μονάδας κρύβει παγίδες. Δεν προτείνουμε μια εναλλακτική βιώσιμη λύση εντός καπιταλισμού. Δε λέμε «τα εργοστάσια στα χέρια των εργατών» αλλά λέμε «καταστροφή της καπιταλιστικής κοινωνικής σχεσης και καταστροφή του ίδιου του εργοστασίου ως θεσμισμένου τρόπου παραγωγής».

Ας δούμε τι μπορεί να συμβεί σε μια αυτοοργανωμένη μονάδα παραγωγής μέσα στον καπιταλισμό και ας εξετάσουμε αν μπορούμε να τη θεωρήσουμε ως το τέλος καθαυτό:

Η αναγνώριση από τους εργάτες του παρασιτικού ρόλου των εργοδοτών-διευθυνόντων μπορεί να αναστραφεί στην αντίληψη ότι ο εργατικός έλεγχος μπορεί να εξορθολογήσει την παραγωγή και να λειτουργήσει την επιχείρηση καλύτερα από τους καπιταλιστές, πράγμα που καταλήγει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο σε ένα είδος ταύτισης με την επιχείρηση. Η αντίληψη αυτή μυστικοποιεί το γεγονός ότι ο καπιταλισμός είναι μια κοινωνική σχέση και ότι αυτή η κοινωνική σχέση καθορίζει τόσο το ρόλο των αφεντικών όσο και το δικό τους μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Η συνέχεια μπορεί εύκολα να γίνει αντιληπτή. Η αυτοδιευθυνόμενη επιχείρηση αναγκαστικά ενταγμένη μέσα στην αμείλικτη καπιταλιστική αγορά είτε θα οδηγηθεί στη μετατροπή των πιο αφοσιωμένων και μαχητικών εργατών στους νέους διευθύνοντες στην προσπάθεια να δουλέψει το (κάποτε συλλογικό) σχέδιο, είτε ο συλλογικός έλεγχος θα διατηρηθεί έχοντας σαν αποτέλεσμα την απώλεια της καπιταλιστικής πειθαρχίας που είναι απαραίτητη για να κάνει την επιχείρηση βιώσιμη.

Η δεύτερη παγίδα, προκύπτει από την ουδέτερη θεώρηση της τεχνικής, της παραγωγής και εν τέλει της δουλειάς. Η αντίληψη αυτή διαπερνά όλο το παραδοσιακό μαρξιστικό-λενινιστικό ιδεολογικό οικοδόμημα. Ο στόχος που οριοθετείται μόνο ως «να πάρουν οι εργάτες τα υπάρχοντα μέσα παραγωγής και να μοιράσουν δικαιότερα τα προιόντα1» αφήνει πολλά ερωτήματα αναπάντητα. Εμείς πιστεύουμε ότι ο ίδιος ο καταμερισμός της εργασίας και ο διαχωρισμός των ρόλων στην παραγωγή όπως είναι θεσμισμένα σήμερα αποτελούν οργανικά

στοιχεία της καταπίεσης και δεν είναι απλώς «ένα τεχνικό ζήτημα». Εμείς οι ίδιοι, όπου δουλεύουμε ο καθένας νοιώθουμε την εννοιολογική ενότητα της χρησιμοποιούμενης τεχνικής και της κυριαρχίας του καπιταλισμού στη ζωή μας. Αν θεωρηθεί η τεχνική ουδέτερη και αποδοθεί το κέντρο βάρους μόνο στο ποιος είναι ο διαχειριστής αυτής της τεχνικής βλέπουμε μόνο ένα κομμάτι της εικόνας. Κατά την άποψή μας δεν υπάρχει ουδέτερη τεχνική, όπως δεν υπάρχει και ουδέτερη επιστήμη. Υπάρχει καπιταλιστική τεχνική και υπάρχει η επιστήμη που αντιστοιχεί στην καπιταλιστική θέσμιση. Η στάση μας αυτή ούτε προδίδει έναν πρωτογονισμό (δεν προτάσσουμε την επιστροφή στην εποχή των σπηλαίων, όπως κάποιοι αμερικάνοι, κυρίως, πρωτογονιστές που έχουν γίνει της μόδας τελευταία και διαχέουν τις απόψεις τους χρησιμοποιώντας κατά κόρον το διαδίκτυο) ούτε καταδικάζει την επιστήμη και την τεχνική ως συλλήβδην «κακές», χαρακτηρίζοντας τες αστικές. Αυτό που λέμε είναι ότι δεν υπάρχει μια τεχνική που κινείται στα υπόγεια της ιστορίας και η οποία αποτελεί τη «βάση» του κοινωνικού χωρίς να επηρεάζεται από την υποτιθέμενη «υπερδομή». Ουσιαστικά η τεχνική, η ποιότητά της, ο προσανατολισμός και οι σκοποί της, αποτελούν κομμάτι της κοινωνικής θέσμισης (στο σήμερα της καπιταλιστικής) και ενσαρκώνουν τις κεντρικές σημασίες αυτής της θέσμισης. Η σημερινή τεχνική ανταποκρίνεται στην τάση του καπιταλισμού να περιορίζει όσο το δυνατό περισσότερο την κυριαρχία και την πρωτοβουλία του ανθρώπου πάνω στην εργασία του. Αυτή την τάση δεν την εξυπηρετεί εξωτερικά, αλλά την εκφράζει και την ενσωματώνει. Και αναρωτιόμαστε: είναι δυνατό η αλυσίδα παραγωγής να εξακολουθεί να υφίσταται σε μια παραγωγική σχέση απελευθερωμένη από την ταξική εκμετάλλευση, όταν η ίδια η αλυσίδα ενσαρκώνει ως την πιο βαθιά ουσία της αυτήν ακριβώς την εκμετάλλευση;

Οι κοινωνικοί αγώνες για μας δεν πρέπει να έχουν ως τελικό στόχο απλά την αλλαγή των διαχειριστών της τεχνικής αλλά την ανατροπή του καπιταλισμού. Μόνο με αυτό το πρόταγμα μπορούμε να μιλάμε για την κοινωνική και ατομική αυτονομία Οι αγώνες για μια άλλη κοινωνία αταξική και αυτοθεσμισμένη είναι για μας δημιουργοί μιας καινούριας πραγματικότητας μέσα στην οποία συμπεριλαμβάνεται μια άλλη οργάνωση της εργασίας και άλλου είδους μηχανές.

Οφείλουμε να αντιπαρατεθούμε με την α-ιστορική αντίληψη ότι μπορούν να υπάρξουν απελευθερωμένες ζώνες μέσα στην παγκόσμια έρημο της αστικής κοινωνίας. Και η αντιπαράθεση αυτή δεν γίνεται σε ένα φιλολογικό επίπεδο. Για εμάς είναι απόλυτα ενταγμένη στη διαδικασία του αγώνα. Γιατί βλέπουμε ιστορικά παραδείγματα ριζοσπαστικών υποκειμένων που ηττήθηκαν ή αλλοτριώθηκαν από τη στιγμή που εγκλωβίστηκαν σε έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής μέσα σε απελευθερωμένες ζώνες (καταλήψεις, κολεκτίβες κλπ). Η κυριαρχία κατάφερε πολύ καλά να τους πετάξει στο περιθώριο ή να τους ενσωματώσει. Στο παράδειγμα της Αργεντινής οι συνεργατικές επιχειρήσεις δείχνουν ακριβώς αυτό που λέμε. Υπάρχουν πάνω από 100 επιχειρήσεις με 10000 εργάτες κάτω από κάποιου είδους εργατικό έλεγχο που συντάσσονται σε επίσημες δομές που συμπεριλαμβάνουν το κράτος και τα σωματεία.

Πέρα από τις παγίδες ταύτισης ενός ριζοσπαστικού μέσου αγώνα με το πρόταγμα υπάρχουν και τα ιστορικά παραδείγματα που δείχνουν πως ο ίδιος ο καπιταλισμός είναι σε θέση να ενσωματώσει τη συμμετοχή των εργατών στη

λήψη των αποφάσεων προκειμένου να εξασφαλίσει την εργασιακή ειρήνη και να προωθήσει την αύξηση της παραγωγικότητας. Ένα ιστορικό παράδειγμα για την εργασιακή ειρήνη είναι αυτό που εφαρμόστηκε στη Γιουγκοσλαβία.. Η απόφαση της κυριαρχίας στη Γιουγκοσλαβία να «τελειώνει με τα προνόμια των εργατών» οδήγησε στο γνωστό αιματοκύλισμα (δες ΑΝΑΡΕΣ #2, Φεβρουάριος 2000). Αλλά ακόμα και στην Αμερική ο καπιταλισμός, η πιο ευπροσάρμοστη κοινωνική σχέση δε διστάζει να πειραματιστεί με την οργάνωση της εργασίας. Υπάρχει το παράδειγμα της εταιρείας CONSOLIDATED DIESEL.

Η CONSOLIDATED DIESEL(CD) είναι μια επιχείρηση που παράγει μηχανές diesel για μεγάλα και εξειδικευμένα οχήματα (θεριζοαλωνιστικές μηχανές).Στο εργοστάσιο της στο Whitakers της Βόρειας Καρολίνας, 1700 εργαζόμενοι παράγουν κάθε μέρα 650 μηχανές σε τέσσερα βασικά μοντέλα, που μπορεί να διαφοροποιηθούν με 3500 τρόπους. Κάθε 72 δευτερόλεπτα, μια νέα μηχανή βγαίνει από τη γραμμή παραγωγής. Ενώ σε παρόμοια εργοστάσια ένας επιστάτης αναλογεί σε 25 εργάτες, στο εργοστάσιο της CD ένας επιστάτης αναλογεί σε 100 εργαζόμενους, μια διαφορά που ισοδυναμεί σε μικρότερο κόστος και εξοικονόμηση 1.000.000 δολαρίων το χρόνο. Ο αριθμός των ατυχημάτων στο εργοστάσιο είναι της τάξης του 1/5 του μέσου όρου για τις ΗΠΑ.

Όλοι στο εργοστάσιο συμφωνούν οτι η επιτυχία της CD οφείλεται κυρίως σε ένα πράγμα: στις ομάδες εργαζομένων. Απο την αρχή της λειτουργίας, το εργοστάσιο στηρίχθηκε στην κοινωνικοτεχνική προσέγγιση, που η CD ονομάζει "team-based system".Η προσέγγιση αυτή ξεκίνησε τα τέλη της δεκαετίας του 1940 και αρχικά εφαρμόστηκε στα ανθρακωρυχεια. Ερευνητές ανακάλυψαν ότι, όταν οι εργαζόμενοι έχουν λόγο στον τρόπο που εργάζονται, είναι περισσότερο ικανοποιημένοι από την εργασία τους και παραγωγικότεροι.

Με βάση αυτά τα δεδομένα, η CD έχει αναπτύξει πολιτικες και πρακτικές σε τέσσερις
περιοχές-κλειδιά:

* Η επιχείρηση "παίζει" δίκαια. Για παράδειγμα, όσον αφορά τα bonus, αυτά δίδονται σε όλους ή σε κανέναν. Επίσης, όσον αφορά τις βάρδιες, όλες οι ομάδες αλλάζουν από βραδινές σε πρωινες καθε δυο εβδομάδες.
* Η CD εκπαιδεύει τους εργαζόμενους σ' ένα ευρύ πεδίο θεμάτων.Μ΄αυτό τον τρόπο, ο ίδιος ο εργαζόμενος είναι σε θέση τη μια μέρα να χειρίζεται μια μηχανή και την άλλη να ελέγχει την ποιότητα των προιόντων.
* Η CD "ακουει" τους εργαζόμενους και τους εμπλέκει στην εύρεση λύσεων για τα προβλήματα που εμφανίζονται στο εργοστάσιο .Το φθινόπωρο του 1998, για αράδειγμα, η ζήτηση ήταν τόσο μεγάλη, που οι ομάδες της παραγωγής και της συναρμολόγησης χρειάστηκε να εργάζονται συνεχώς υπερωριακά. Προστέθηκε μια τρίτη βάρδια, αλλά το πρόβλημα δεν αμβλύθηκε καθόλου. Οταν όμως οι ομάδες των εργαζόμενων κοίταξαν το πρόβλημα, βρήκαν λύσεις που μείωσαν την διάρκεια της καθε βάρδιας από 9-10 σε 8 ώρες.
* Οι ομάδες της CD έχουν πληρη εξουσία και λαμβάνουν όλες τις σημαντικές αποφάσεις που τις αφορούν. Έτσι μπορούν να προσλαμβάνουν και να απολύουν τα μέλη τους όποτε θέλουν.

Η CD περιμένει πολλά από τους εργαζόμενους και τους ανταμείβει ανάλογα. Αυτοί που αποδίδουν καλά συνήθως προάγονται. Οι απαιτήσεις όμως είναι μεγαλύτερες σε περιβάλλοντα ομάδας γιατί ο καθένας περιμένει περισσότερα από τους άλλους (οι ομάδες θέτουν μόνες τους τα πρότυπα).

Από την άλλη μερια, η πληροφορία είναι το πάν σ' ένα σύστημα βασισμένο σε ομάδες. Γι' αυτό ο διευθυντής του εργοστασίου, όπως και τα άλλα στελέχη της επιχείρησης, ξοδεύει μια με δυο ώρες την ημέρα μέσα στην παραγωγή. Δε φοράει ποτέ γραβάτα και το 90% των εργαζομένων τον αποκαλεί με το μικρό του όνομα2.

Ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας της αυτοδιεύθυνσης

Είμαστε υποχρεωμένοι εδώ να ξεκαθαρίσουμε ότι όχι μόνο δεν απορρίπτουμε τις ριζοσπαστικές τάσεις των καταλήψεων, της αυτοδιεύθυνσης γενικότερα αλλά είμαστε υπέρ της ενίσχυσης τους και είναι για μας σημαντική προτεραιότητα. Επίσης δεν είναι στη λογική μας να αναπαράγουμε το άλλοθι της παθητικότητας και της παραίτησης λέγοντας ότι για να υπάρξει αυτοοργάνωση πρέπει να καταστραφούν πρώτα οι υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής, το κράτος, η αγορά κλπ. Η αυτοοργάνωση των αγώνων είναι για μας πολύ ουσιατική παράμετρος της δράσης. Με την αυτοοργάνωση το περιεχόμενο του προτάγματος των αγώνων εμπεριέχει τους στόχους του δηλαδή να λαμβάνει μια συγκεκριμμένη μορφή στο πράττειν των αγωνιζόμενων. Η ουσία της δράσης τους ταυτίζεται με τον τρόπο της δράσης τους.

Εντάσσουμε τον εργατικό έλεγχο, την κατάληψη, την αυτοδιαχείριση μέσα στη δυναμική του αγώνα, όπου το πρόταγμα της κοινωνικής αυτονομίας, μέσα από τις κοινωνικές-ταξικές συγκρούσεις, έρχεται σε ρήξη με τις παραδεδομένες κοινωνικές σχέσεις (μέσα στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι παραγωγικές σχέσεις). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο εμφανίζεται η ριζοσπαστική εμπειρία της συλλογικής λήψης αποφάσεων μέσα στην εργασιακό χώρο, τα ριζοσπαστικά περιεχόμενα, όπως η πρόταση των εργατών της Brukman και της Zanon να παράγουν για ανάγκες της τοπικής κοινότητας. Ακόμα κι αν στέκουν τελικά μέσα στα όρια των ανταλλακτικών σχέσεων, προχωρούν στην παγίωση του αιτήματος για παραγωγή στη βάση της αξίας χρήσης, της ικανοποίησης των άμεσων αναγκών, αντιτιθέμενοι στη μεσολάβηση της ανταλλακτικής αξίας.

Αυτό που θέλουμε τελικά να αναδείξουμε, ενάντια στην παθητικότητα είτε της συναίνεσης είτε του εναλλακτισμού (όπως κι αν εμφανίζεται αυτός, ως εναλλακτικός τρόπος ζωής ή ως συνεργατική επιχείρηση) είναι η δυναμική του αγώνα, η οποία είναι αυτή που χτίζεται από (αλλά και κρίνει) τα αυτοδιαχειριζόμενα εγχειρήματα.

Συλλογικότητα TRiSTERO
... για την κοινωνική και ατομική αυτονομία

---

1 Ας μη μιλήσουμε καλύτερα για το ότι το ρόλο του ρυθμιστή αυτής της

δικαιοσύνης προτείνεται να παίξει ο θεσμός του κράτους
2 Προσαρμογή από το περιοδικό FAST COMPANY, Ιουλιος-Αυγουστος 1999
Από το βιβλίο: Εισαγωγή στην διοίκηση της παραγωγής (εκδ.Πατάκη)

κοινοτισμός: βήμα χειραφέτησης ή συντηρητική αναδίπλωση;

οι άνθρωποι εκτός από την ατομική συγκρότηση έχουν ταυτόχρονα και μια κοινωνική κι έτσι δεν νοούνται ατομικά δικαιώματα ή μεγιστοποίηση της ατομικής απόλαυσης χωρίς αντίστοιχη κοινωνική υπευθυνότητα

Η ΚΡΙΣΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ του σημερινού νεοφιλελεύθερου παγκοσμιοποιητικού μοντέλου στα μυαλά δισεκατομμυρίων ανθρώπων, σ' όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη, έχει πυροδοτήσει διαδικασίες αγώνων αλλά και αναζήτησης αξιών και τρόπων ζωής που θα το αντιστρατεύονται. Απέναντι στο αδηφάγο, εγωιστικό, αποξενωμένο από δεσμούς αλληλεγγύης και κοινωνικότητας, χωρίς ρίζες ***άτομο*** του νεοφιλελευθερισμού, που αναζητά χωριστά, και ανταγωνιστικά με τα άλλα άτομα, την «ευτυχία» μέσα στην κοινωνία-«αρένα», οχυρωμένο πίσω από τα «ατομικά» του δικαιώματα, μεγεθύνεται η ανάγκη για άλλους τρόπους οργάνωσης της κοινωνικής ζωής με γνώμονα την προώθηση του ***«κοινού καλού»***. Απέναντι στις συνεχείς αλλαγές της παραγωγής, την αδιάκοπη διεύρυνση των εμπορευματικών αναγκών, τους φρενήρεις ρυθμούς ανάπτυξης της τεχνολογίας, τον βιασμό της φύσης, την παγκόσμια οικονομία-καζίνο, την παρακμή της πολιτικής ως πεδίου της κυβέρνησης και της αυτοκυβέρνησης, τις οργουελιανές κρατικές και επιχειρηματικές μεγαμηχανές εξουσίας, αναθερμαίνεται η ανάγκη να ανήκεις κάπου, η ανάγκη για σταθερότητα, κοινωνική συνοχή, εξανθρωπισμό των κοινωνικών σχέσεων, έλεγχο και συμμετοχή στην παραγωγή, την οικονομία, τη διακυβέρνηση. Και όλα αυτά, τη στιγμή που ακόμα αντηχούν στα αυτιά μας οι πανηγυρισμοί των κυρίαρχων για τον ενταφιασμό των παλιών κολεκτιβιστικών εγχειρημάτων κάτω από τα ερείπια της Σοβιετικής αυτοκρατορίας!

Στα πλαίσια, λοιπόν, αυτής της αναζήτησης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναζωπύρωση της συζήτησης για τον ***κοινοτισμό***. Μια συζήτηση στην οποία εμπλέκονται άνθρωποι και κινήματα με διαφορετικές ιδεολογικές ή πολιτικές καταβολές και προσανατολισμούς, σε διαφορετικά μέρη του πλανήτη (Αμερικάνοι νέο-συντηρητικοί, κινήματα ιθαγενών στη Λατ. Αμερική, οικοαναρχικοί, ισλαμιστές, νέο-ορθόδοξοι Έλληνες, σλάβοι κοινοτιστές, Ινδοί κομμουνιστές, κ.λπ.). Το μέγεθος αυτής της διαφοροποίησης είναι κάτι απόλυτα φυσιολογικό σε συνθήκες οραματικού κενού και ιδεολογικών αδιεξόδων. Αποδεικνύει, μάλιστα, πόσο έντονες και **υπαρκτές** είναι οι **ανάγκες** που τροφοδοτούν μια τέτοια αναζήτηση. Κατ' αυτήν την έννοια, είναι **θετική**[1] αυτή η πλουραλιστική ανάδυση του ενδιαφέροντος για τον κοινοτισμό, με τον ίδιο τρόπο που ισχυριζόμαστε ότι είναι θετική η τάση «επιστροφής» λαών και ανθρώπων σε παλαιές ταυτότητες, στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν τη Νέα Τάξη Πραγμάτων και τον εμπορευματικό ισοπεδωτισμό, καθώς αποδεικνύει τη **διάθεση για αντίσταση**[2]. Αυτό δεν σημαίνει, όμως, ότι το ενδιαφέρον για τον κοινοτισμό (όπως και η «επιστροφή» στις ταυτότητες) έχει οπωσδήποτε απελευθερωτική διάσταση, είναι αποτελεσματικό ή δεν κρύβει μεγάλους κινδύνους!

Στην τρέχουσα, λοιπόν, συζήτηση για τον κοινοτισμό μπορούμε να διακρίνουμε μια λίγο έως πολύ **κοινή** βάση που συγκροτείται από τη σφοδρή αντίθεση στον φιλελεύθερο ατομισμό, την πεποίθηση ότι οι άνθρωποι, εκτός από την ατομική συγκρότηση, έχουν ταυτόχρονα και μια κοινωνική κι έτσι δεν νοούνται ατομικά δικαιώματα ή μεγιστοποίηση της ατομικής απόλαυσης χωρίς αντίστοιχη κοινωνική υπευθυνότητα (το ατομικό «καλό» δεν μπορεί να βρίσκεται πάνω από το κοινό «καλό») και τέλος, την αναγκαιότητα να προβάλλονται «αξίες» που ενισχύουν την ιδιότητα του ενεργού πολίτη και την «κοινοτική» ζωή.

Σ' αυτό το σημείο, ποιες αξίες δηλαδή υιοθετεί, προβάλλει κι εφαρμόζει μια κοινότητα, τελειώνουν οι ομοιότητες και αρχίζουν οι διαφορές. Σχηματικά θα λέγαμε ότι στη συζήτηση για τον κοινοτισμό διαμορφώνονται **δύο τάσεις**.

ΣΚΙΤΣΟ ΤΟΥ L.S. PAREJO ΣΤΗΝ EL MUNDO, ΜΑΔΡΙΤΗ

Ο συντηρητικός κοινοτισμός

Η πρώτη, η **«συντηρητική»** τάση, διακρίνεται από τη νοσταλγία των «παλιών καλών ημερών» τότε που οι κοινωνικοί θεσμοί, παρά τα προβλήματα και τις αντιξοότητες, λειτουργούσαν σωστά, «έδεναν» τους ανθρώπους στην κοινότητα κι εξασφάλιζαν τη συνοχή. Η σημερινή «παρακμή» οφείλεται στην εγκατάλειψη των παραδοσιακών αξιών ή θεσμών και την ταυτόχρονη υπερβολική «φιλελευθεροποίηση» της κοινωνίας μέσα από την «ανεξέλεγκτη» διεύρυνση των δικαιωμάτων ατόμων ή κοινωνικών ομάδων. Σαν φυσική συνέπεια, η ενδυνάμωση της ζωής της κοινότητας περνάει μέσα από μια νέα ισορροπία ανάμεσα στη «διαφοροποίηση» και την «ενότητα», σε βάρος της πρώτης, υιοθετώντας μια αντίληψη περί «κοινού καλού» που θα στηρίζεται στην **αναβίωση των παραδοσιακών αξιών και τρόπων ζωής**, περιορίζοντας όσες από τις «ελευθερίες» έφερε η κοινωνική εξέλιξη και αντίκεινται σ' αυτή την έννοια του «κοινού καλού»!

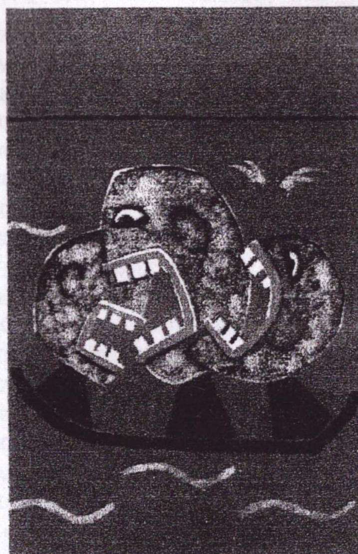
Για αρκετούς από τους υποστηρικτές αυτής της τάσης, η «τυραννία» των ατομικών συμφερόντων κι επιδιώξεων δεν μπορεί να εξουδετερωθεί παρά μόνο με την άσκηση μιας αντίθετης, πολύ ισχυρότερης τυραννίας, αυτής του **Κράτους** που, ως εκφραστής της *Γενικής Θέλησης* των κοινοτήτων και δια της ισχύος του, οφείλει να ενισχύει την «ηθική» και τις «αρετές». Έτσι, συμβαίνει το εξής παράδοξο· η επιστροφή στις «παραδοσιακές αξίες» της κοινότητας να συνοδεύεται τελικά από την αναζήτηση του «Κράτους-Πατέρα»[3] και την αντιπάθεια για τις εθελοντικά συγκροτημένες κοινότητες!

Ένα άλλο χαρακτηριστικό αυτής της τάσης είναι η υποβάθμιση ή η αδυναμία κατανόησης της επίδρασης των οικονομικών και

παραγωγικών συνθηκών στη διαμόρφωση των «αξιών» και των «αρετών». Ο σκληρός πυρήνας του κυρίαρχου οικονομικού συστήματος πρακτικά μένει στο απυρόβλητο. Το κεφαλαιοκρατικό σύστημα είναι είτε κάτι «φυσικό» είτε καταγγέλλονται οι μοντέρνες «αλλοιώσεις» του (π.χ. παγκοσμιοποίηση) είτε κάτι που το αντιμετωπίζουμε δια της «φυγής» από την πραγματικότητά του! Έτσι, αφού αρκεί η επίκληση και η εφαρμογή σε μικροεπίπεδο των παραδοσιακών αρετών κι αξιών και η ηθική αναδιαπαιδαγώγηση του ατόμου, η διολίσθηση σ' έναν επιθετικό ηθικό συντηρητισμό, ο ρατσισμός, η «μηδενική ανοχή» απέναντι στους κοινωνικά παρεκκλίνοντες, η διαρκής αστυνόμευση είναι ενδεχόμενα ολότελα ανοιχτά!

Ακραίο, αλλά ενδεικτικό, παράδειγμα είναι η εξέλιξη της κοινοτιστικής αυτής τάσης στον αγγλοσαξωνικό κόσμο και ειδικά στις ΗΠΑ, απ' όπου και ξεκίνησε στις αρχές του '90 η σύγχρονη συζήτηση για τον κοινοτισμό. Η μείωση των φόρων που πληρώνουν οι πλούσιοι και η διάλυση των δομών Πρόνοιας για τους μη έχοντες, η εντεινόμενη αδιαφάνεια στην άσκηση της κεντρικής εξουσίας, η οποία είναι παραδομένη σε ένα μικρό λόμπυ πολυεθνικών, γραφειοκρατών και στρατοκρατών, η διεύρυνση της εισοδηματικής ψαλίδας μεταξύ πλούσιων και φτωχών, η εργασιακή ανασφάλεια, η εγκληματικότητα, η θανατηφόρα για την ανθρώπινη ζωή και τη φύση ανευθυνότητα του βιομηχανικού κατεστημένου, δεν οδηγούν σε μια δομική αμφισβήτηση, από την πλειοψηφία των κοινοτιστών, του αγριανθρωπικού εκμεταλλευτικού συστήματος. Τους οδηγούν αντίθετα σε αμφισβήτηση των απομειναριών του συστήματος πρόνοιας, του ενιαίου συστήματος εκπαίδευσης, των «υπερβολικών» δικαιωμάτων, κλπ. Αιτήματα όπως, η αποκέντρωση των πόρων της πρόνοιας ώστε να γεύονται τα αγαθά της όσοι *«πραγματικά τα έχουν ανάγκη»*[4] και όχι οι «τεμπέληδες» και οι «ανεύθυνοι»[5], η αποκέντρωση των πόρων της εκπαίδευσης[6] ώστε να καθορίζει η κοινότητα τους δασκάλους, το είδος της εκπαίδευσης και των αξιών που θα διδάσκονται τα παιδιά της, ο περιορισμός των δικαιωμάτων των γυναικών στο σώμα τους, των ομοφυλόφιλων, των ανύπαντρων μητέρων, κλπ, πάνε τελικά χέρι-χέρι με τις βασικές επιδιώξεις της κεντρικής εξουσίας. Άγριο νέο-φιλελευθερισμό σε οικονομικό επίπεδο και βίαιη συντηρητικοποίηση και περιστολή των δικαιωμάτων στο κοινωνικό! Η κρατικά προωθούμενη εκστρατεία «θωράκισης» της αμερικάνικης κοινωνίας και του αμερικάνικου «τρόπου» ζωής απέναντι σε «εσωτερικούς» κι «εξωτερικούς» εχθρούς, βρήκε έναν απρόσμενο σύμμαχο στα «κοινοτιστικά» ιδεώδη! Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι τόσο ο Κλίντον[7] όσο και ο Μπους δεν διστάζουν να εξυμνήσουν τις αρετές του «κοινοτισμού». Μάλιστα, ο εκ των γκουρού του κοινοτισμού στην Αμερική, **Αμιτάι Ετζιόνι** (Amitai Etzioni) χαρακτήρισε την ομιλία του Μπους κατά την ανάληψη των καθηκόντων του «ένα κοινοτιστικό κείμενο», γεμάτο με λέξεις όπως «αγωγή του πολίτη», «υπευθυνότητα», «κοινότητα»!

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι, στον, μεν, Τρίτο Κόσμο και σε χώρες της πρώην Ανατ. Ευρώπης, η «συντηρητική» τάση του κοινοτισμού, μπροστά στην έκταση της αποσάθρωσης των κοινωνιών αναφοράς της ή κάτω από οριακές συνθήκες επιβίωσής τους, συχνά ενδύεται τα ρούχα του φονταμενταλισμού και του εθνικισμού, προσδοκώντας ότι η έξοδος από το τέλμα ή η χειραφέτηση από τους ιμπεριαλιστές θα προκύψουν μέσα από την «επιστροφή στις ρίζες» και την αναβίωση ενός «ένδοξου» παρελθόντος. Στη, δε, Δύση μέσα από τον «ηθικισμό» και την «παραδοσιολαγνεία» της, καθίσταται εν τέλει ακίνδυνη για το εκμεταλλευτικό σύστημα και τα ατομιστικά ιδεώδη, μια φολκλορική εκδοχή της έννοιας της Κοινότητας, αν δεν μετασχηματίζεται τελικά σε φορέα μιας επικίνδυνης συντηρητικής αναδίπλωσης.

ΣΚΙΤΣΟ ΣΤΟΝ *ΕΚΟΝΟΜΙΣΤ*, ΛΟΝΔΙΝΟ

Η ριζοσπαστική κοινότητα

Η δεύτερη τάση, η **«ριζοσπαστική»**, προκύπτει από ένα νεφελώδη, προς το παρόν, συνδυασμό στοιχείων της παλιάς κολεκτιβιστικής παράδοσης των απελευθερωτικών εγχειρημάτων των δύο τελευταίων αιώνων και πιο σύγχρονων αντιλήψεων. Η επίδραση τόσων πολλών εκδοχών (δημοκρατική, σοσιαλιστική, αναρχική, κομμουνιστική, οικολογική, κλπ) καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη τη σαφή αποτύπωση χαρακτηριστικών που θα αναφέρονται στο «ριζοσπαστικό» πρόσημο του σύγχρονου κοινοτισμού. Κατά την κρίση μας αξίζει να αποτυπωθούν εκείνα που ταυτόχρονα περικλείουν απελευθερωτικό δυναμικό αλλά και βρίσκονται κοντά σε μια σύγχρονη έννοια της κοινότητας, απελευθερωμένη από κρατικιστικές και κολεκτιβιστικές επιρροές.

Έτσι, για τον «ριζοσπαστικό» κοινοτισμό, η Κοινότητα είναι από μόνη της κάτι το θετικό, κάνοντας αποδεκτή τη διαπίστωση του Αριστοτέλη περί του ανθρώπου ως «κοινωνικού» ή «πολιτικού ζώου», που περισσότερο από τη χωριστή αναζήτηση της ατομικής ευτυχίας ή απόλαυσης, αναζητά να είναι μέλος μιας κοινότητας ανθρώπων. Η κοινοτική ζωή προκύπτει από μια κοινά αποδεκτή, από τα μέλη της κοινότητας, αντίληψη περί του **Δίκαιου** και του **Καλού**, στην οποία κεντρική θέση κατέχουν αντίστοιχα οι έννοιες της **ισότητας** και της ανθρώπινης **αυτοπραγμάτωσης**.

Η ισότητα προκύπτει από τη ρητή **άρνηση** της ύπαρξης φυσικών δικαιωμάτων **ιδιοκτησίας** πάνω στις πηγές εκείνες που είναι απαραίτητες για την επιβίωση, την ανάπτυξη και την ευημερία των ανθρώπων[8] και στη ρητή άρνηση **κυριαρχίας** ανθρώπου πάνω σε άνθρωπο. Κανένα άτομο (ή ομάδα ατόμων) δεν νομιμοποιείται να νέμεται αυτές τις πηγές περισσότερο από τους συνανθρώπους του ή να νέμεται προνομιακά το προϊόν των κόπων άλλων ανθρώπων. Σε πολιτικό επίπεδο αυτό μεταφράζεται ότι οι ίσοι και μη εξουσιαζόμενοι από άλλους άνθρωποι κατακτούν την ελευθερία δια της **αυτοκυβέρνησης** και της **συλλογικής** αυτοδιεύθυνσης. Ελεύθεροι, στον βαθμό που είναι μέλη μιας κοινότητας που οι ίδιοι την κυβερνούν και καθορίζουν τη μοίρα της και όχι επειδή επιδιώκουν μεμονωμένα την ατομική ελευθερία ή την αυτονομία της ομάδας τους. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να προσεγγιστεί μια στοιχειώδης εξίσωση ισότητας κι ελευθερίας, των οποίων ο διαζευκτικός υπερτονισμός τους τελευταίους δύο αιώνες οδήγησε είτε στη σημερινή καπιταλιστική ζούγκλα είτε στα «σοσιαλιστικά» γκουλάγκ!

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η αυτοπραγμάτωση μπορεί να αποτελέσει το **«κοινό καλό»** που επιδιώκει ο κοινοτικός τρόπος ζωής. Η αυτοπραγμάτωση, που τόσο ιδεατά παρουσιάστηκε από το νεαρό Μαρξ, ως η εκπλήρωση της αληθινής ουσίας του ανθρώπου, η πλήρης ανάπτυξη των δεξιοτήτων και δυνατοτήτων του μέσω της συλλογικής διαμόρφωσης του περιβάλλοντός του και... της επανασυμφιλίωσής του με τη Φύση θα προσθέταμε.

Η περιγραφή μιας δυνητικά «ριζοσπαστικής» κοινοτιστικής τάσης, που προηγήθηκε, οδηγεί και σε μερικά ακόμη συμπεράσματα:

Το Κράτος, με όποια μορφή κι αν το γνωρίσαμε ως τα σήμερα («νυκτοφύλακας», «πατέρας», «σοσιαλιστικό», «πρόνοιας», κ.λπ.), δεν μπορεί να έχει σχέση ή είναι ολότελα εχθρικό με έναν ριζοσπαστικό κοινοτισμό που στηρίζεται στην αυτοδιεύθυνση ίσων

1. Σε αντίθεση με διάφορες «αριστερές αρσακειάδες» της κατεστημένης ελληνικής διανόησης που έντρομες ανακάλυψαν τον κίνδυνο του ολοκληρωτισμού πίσω από αυτή τη συζήτηση, ενώ θα ήταν πρέπον να συζητάμε για το αν οι Σέρβοι έχουν ...καθήλωση στο πρωκτικό στάδιο ή ακόμη καλύτερα για το πώς θα μοιράσουμε το Γ' ΚΠΣ!

2. Υπό τις γνωστές συνθήκες οραματικού κενού και ιδεολογικών αδιεξόδων.

3. Η δριμεία κριτική στις κυβερνήσεις από μέρους κάποιων κοινοτιστών αυτής της τάσης δεν πρέπει να μας ξεγελάει. Γίνεται όχι από «αντεξουσιαστική» σκοπιά αλλά γιατί αντίθετα τις θεωρούν υπερβολικά «φιλελεύθερες» κι «ανεκτικές» ή «εκφυλισμένες» από την επιρροή διάφορων ομάδων κοινωνικής πίεσης.

4. Κατά το σύστημα αξιών της κοινότητας πάντα!

5. Είναι εντυπωσιακή η συζήτηση για το αν θα πρέπει να περιθάλπονται από τους πόρους της κοινότητας για παράδειγμα όσοι δεν φορούν κράνος στη μηχανή, οι μανιώδεις καπνιστές ή οι αμετανόητοι ναρκομανείς, οι σεξουαλικά ελευθεριάζοντες κ.ά., όσοι δηλαδή επιδεικνύουν «ανευθυνότητα» σύμφωνα με τις ηθικές νόρμες της κοινότητάς τους!

6. Αποκέντρωση στηριγμένη στη γνωστή νεο-φιλελεύθερη συνταγή της κατάτμησης των εκπαιδευτικών πόρων σε «κουπόνια εκπαίδευσης» ανά παιδί, όπου οι γονείς έχουν την «ελευθερία επιλογής» του σχολείου της (κοινωνικής, θρησκευτικής, εθνοτικής, κ.λπ.) αρεσκείας τους, το οποίο και χρηματοδοτούν με τα κουπόνια αυτά.

7. Και ειδικά η Χίλαρι Κλίντον με το πόνημά της "It takes a Village".

8. Η, και γιατί όχι, και των άλλων εμβίων όντων (βιοσφαιρική ισότητα)!

και μη εξουσιαζόμενων ανθρώπων. Είναι ένας αδιαφανής, συγκεντρωτικός, βίαιος και εξουσιαστικός οργανισμός που η επίκλησή του ή η χρήση του ακυρώνει την ίδια την έννοια του κοινοτισμού. Βέβαια, δεν μπορούμε να φανταστούμε έναν πλανήτη που θα αποτελείται από εκατομμύρια διάσπαρτες κοινότητες. Είναι σίγουρο ότι θα υπάρξουν ευρύτερες συσσωματώσεις τοπικών κοινοτήτων που θα δημιουργήσουν μεγαλύτερες πολιτειακές μορφές με βάση την κοινότητα συμφερόντων ή ταυτοτήτων. Το κρίσιμο δεν είναι αν αυτές οι μορφές θα ονομαστούν «κράτος», αλλά αν οι αποφάσεις για άσκηση εξουσίας ή ισχύος λαμβάνονται με συμμετοχικό δημοκρατικό τρόπο από τους πολίτες ή αντίθετα από αυτονομημένους εντεταλμένους και εξουσιοδοτημένους μηχανισμούς «εις το όνομα του λαού»!

Για τον «ριζοσπαστικό» κοινοτισμό, ένα ιδιαίτερα αποφασιστικό ζήτημα είναι ο **συλλογικός έλεγχος** επί των παραγωγικών δυνάμεων και των πλουτοπαραγωγικών πηγών, ώστε να βρίσκονται σε ευθεία σχέση με τους **συλλογικά καθορισμένους στόχους και αξίες**, που αναδεικνύουν και ικανοποιούν ένα, διαφορετικό από το εμπορευματικό, σύστημα αναγκών. Αυτό **δεν σημαίνει**, απαραίτητα, κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και ανταλλαγών ή κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας ή πλήρη απουσία αγοράς (ως χώρου ανταλλαγών). Ούτε σημαίνει ότι **κάθε** παραγωγική πράξη ή πράξη κατανάλωσης πρέπει να αντιστοιχεί σ' ένα «συνειδητό» κοινωνικό στόχο ή να έχει μια απόλυτα ορθολογική εξήγηση![9] Δεν πρέπει να μας διαφεύγει η πικρή πείρα από την αποτυχία και την επικίνδυνη εκτροπή παλαιότερων κολεκτιβιστικών εγχειρημάτων. Είναι, όμως, αυταπάτη να συζητάμε για «ριζοσπαστικό» κοινοτισμό χωρίς την άσκηση συλλογικού, δημοκρατικού ελέγχου επί των οικονομικών και παραγωγικών δυνάμεων!

Δεν μπορεί να νοηθεί ριζοσπαστική κοινοτιστική τάση χωρίς την πραγμάτωσή της σε τοπικό, εδαφικοποιημένο, επίπεδο. Εκεί υπάρχουν οι προϋποθέσεις μεγέθους κι εγγύτητας ώστε να δοκιμαστούν οι αρχές της ισότητας και της αυτοκυβέρνησης, της άμεσης συμμετοχικής δημοκρατίας, του κοινωνικού ελέγχου επί της παραγωγής (συχνά μέσα από τη μείωση του μεγέθους των παραγωγικών μηχανισμών με τη βοήθεια της νέας τεχνολογίας), της άρσης της αποξένωσης παραγωγού και καταναλωτή, κλπ. Η εγγενής τοπική διάσταση της κοινοτιστικής *«πράξης»* δεν καθιστά τον κοινοτισμό ένα άθροισμα απομονωμένων τοπικών πρωτοβουλιών. Ο καθορισμός της *αυτοπραγμάτωσης* ως της έννοιας του «κοινού καλού», είναι μια επιλογή με **οικουμενική διάσταση**, καθώς αφορά σε ένα καθολικό ανθρώπινο αίτημα.

Για την εφαρμογή στην πράξη ριζοσπαστικών κοινοτιστικών ιδεωδών δεν αρκεί μόνο η «θεωρία» ή τα «εργαλεία», χρειάζεται και η καταφυγή στην **παράδοση** του κάθε τόπου. Χρειάζεται να αναμοχλευτούν στοιχεία των παλαιών ταυτοτήτων, να απελευθερωθούν οι δυνάμεις της ιστορικής μνήμης που διδάσκουν[10] τον *«τρόπο»* να ζεις και να παράγεις συλλογικά και, εν τέλει, **σε άμεση συνάρτηση με τη σύγχρονη πραγματικότητα**, να οδηγήσουν στη διαμόρφωση νέων κοινοτικών ταυτοτήτων σε απελευθερωτική κατεύθυνση[11]. Το κορυφαίο παράδειγμα των **Ζαπατίστας**, και ειδικά η πρόσφατη συγκρότηση των *Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης* για την Αυτονομία των Ζαπατιστικών Κοινοτήτων, δείχνει ότι τα παραπάνω δεν είναι αφηρημένες θεωρητικολογίες αλλά **ζωντανές διεργασίες** των κοινοτήτων των αγωνιζόμενων ανθρώπων σε πολλές περιοχές του πλανήτη!

Η προτεραιότητα του κοινοτισμού

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των δύο κύριων τάσεων της τρέχουσας συζήτησης για τον κοινοτισμό, χρειάζονται μερικές διευκρινήσεις.

Πρώτον, η διάκριση μεταξύ συντηρητικής και ριζοσπαστικής τάσης δεν σημαίνει ότι η πλειοψηφία των σημερινών απόψεων ή των κοινοτιστικών εγχειρημάτων συντάσσεται με την μία ή την άλλη τάση. Συμβαίνει μάλλον το αντίθετο. Το συνηθέστερο είναι να συναντάμε χαρακτηριστικά και της μιας και της άλλης τάσης. Απλώς, η σχηματική οριοθέτηση, συμβάλλει στις προσπάθειες για το αρχικό ξεκαθάρισμα ενός θολού, προς το παρόν, τοπίου και προσφέρει έναν «μπούσουλα»[12] πολιτικών αξιολογήσεων και επιλογών. Συνάμα, επιλέχθηκε η εντός εισαγωγικών παρουσίαση των όρων συντηρητικός και ριζοσπαστικός για να μην ταυτίζονται οπωσδήποτε με τις τρέχουσες σημασίες. Κάποιος οπαδός του διαλεκτικού υλισμού που σήμερα ονειρεύεται να επαναφέρει τις «παλιές καλές μέρες» της Σοβιετίας, την «κομμουνιστική» ηθική και το «ισχυρό» κράτος που καθυπότασσε τις ατομικές θελήσεις στο γενικό «σχέδιο» που συνέτασσε μια αδιαφανής και προνομιούχος γραφειοκρατία, φλερτάρει επικίνδυνα με τη «δεξιά» τάση του κοινοτισμού. Ή, αντίθετα, ένας «καθυστερημένος» Ινδιάνος του Αμαζονίου ή ένας «συντηρητικός» Αλγερίνος αγρότης προσεγγίζουν κάποια «ριζοσπαστικά» κοινοτιστικά χαρακτηριστικά, περισσότερο από τον αριστερό διανοούμενο του «Τρίτου Δρόμου» του Μπλαίρ και της Δαμανάκη!

Δεύτερον, η συλλήβδην ενοχοποίηση του κοινοτισμού ως εν δυνάμει ολοκληρωτισμού αποκρύπτει (συχνά ιδιοτελώς) το αυτονόητο. Ότι, δηλαδή, η ομοιομορφοποίηση όλων των πεδίων της ανθρώπινης ζωής μέσα από τη μετατροπή των πάντων, ακόμα και των έσχατων ανθρώπινων σχέσεων, σε εμπόρευμα, ο άκρατος ατομισμός που κάνει τους ανθρώπους να συμπεριφέρονται σαν μια αγέλη αποξενωμένων μεταξύ τους καταναλωτών, η γενικευμένη απάθεια και η εξαφάνιση της πολιτικής σαν πεδίου της αυτοκυβέρνησης, είναι απείρως πιο κοντά στην επιβολή ενός ολοκληρωτικού, τεχνοφασιστικού μεγακράτους, παρά ο κοινοτισμός (ακόμη και ο «συντηρητικός») που επιδιώκει την ενεργό συμμετοχή του πολίτη στη δημόσια ζωή και την αυξημένη συμμετοχή του σε ό,τι επηρεάζει την τύχη της μικρής, έστω, κοινωνίας του! Ο παγκοσμιοποιημένος καπιταλισμός είναι εδώ για να διαψεύδει διάφορα τέτοια «κριτικά» φληναφήματα!

Τελειώνοντας, πρέπει να τονιστεί ότι, σε μια «αριστερή» εκδοχή του κοινοτισμού, κοινοτικές σχέσεις σημαίνουν δραστικές **αλλαγές** και **μεταμορφώσεις** στον τρόπο ζωής εδώ και τώρα· ενώ η συζήτηση για τις αξίες και τα κύρια χαρακτηριστικά δεν εξαντλείται στον καθορισμό και την παρουσίασή τους. Επεκτείνεται σε μια συζήτηση για τα **υποκείμενα**, τις **κοινωνικές συμμαχίες** και τους **θεσμούς** που θα τα προωθήσουν! Τα παραπάνω συνιστούν το πρακτικό και πολιτικό αιτούμενο της επόμενης περιόδου.

Πάτρα, *Σεπτέμβρης 2003*

9. Ούτε ότι όλες οι πτυχές της ζωής καθορίζονται με αυστηρότητα από την κοινά αποδεκτή έννοια του Δικαίου και του Καλού. Αυτή αφορά κυρίως τις βασικές δομές της κοινότητας. Άρα υπάρχουν περιθώρια προσωπικής αυτονομίας, αρκεί αυτή να μην οδηγεί στην αδικία.

10. Μέσα από μια βασανιστική πορεία αιώνων...

11. Άρα, η ρομαντική αναπόληση παραδοσιακών τρόπων ζωής και αξιών καθόλου δεν σημαίνει ότι είναι κριτήριο για να χαρακτηριστεί μια κοινοτιστική συμπεριφορά ως «δεξιά» ή επικίνδυνη. Επικίνδυνη γίνεται όταν επιδιώκει την εξουσιαστική επιβολή τους στη σημερινή πραγματικότητα.

12. Καθόλου «αντικειμενικό» όπως είναι φανερό!

ΣΚΙΤΣΟ ΣΤΗΝ *ABC*, ΜΑΔΡΙΤΗ

ΘΕΟΔ. Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΘΕΟΔ. Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ*, ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΦΟΙ ΤΟΛΙΔΗ, ΑΘΗΝΑ 1996.

«Κοινωνία των πολιτών»,

Από τους Ζαπατίστας στον «ζαπατισμό»; Μια προσέγγιση.

«αντι-εξουσία», «κοινότητα»

αφιέρωμα

Τα τελευταία χρόνια, κυρίως χάρη στην τεράστια εμβέλεια που απέκτησε το κίνημα των Ζαπατίστας σε ολόκληρο τον κόσμο, μια σειρά από ζητήματα που είτε θεωρούνταν κατά κάποιον τρόπο λυμένα είτε δεν αποτελούσαν καν στοιχεία προβληματισμού έχουν τεθεί (ξανά) υπό συζήτηση. Οι Ζαπατίστας όπως και άλλα, ιθαγενικά ή μη, κινήματα, χωρίς ποτέ να έχουν υποστηρίξει ότι τα κείμενα και η πρακτική τους συνθέτουν ένα -πλήρες ή μη, δεν έχει τόση σημασία- θεωρητικό σύμπαν, έχουν παρ' όλα αυτά διατυπώσει κάποιες αρχές «θεωρητικού περιεχομένου», οι οποίες κατόπιν έχουν προβληθεί από πολλούς ως η «νέα πολιτική και ιδεολογική πρόταση» απέναντι στην κρίση της Αριστεράς. Είναι αλήθεια πως ο ιδεολογικός αυτός διάλογος, ο οποίος ενίοτε παίρνει τη μορφή διαμάχης, τροφοδοτείται τόσο από μια ιστορία δύσκολων σχέσεων ανάμεσα στο ιθαγενικό κίνημα και την Αριστερά όσο και από την πραγματικότητα μιας Αριστεράς που είτε αδυνατεί να αρθρώσει πειστικές απαντήσεις είτε επιλέγει να συνδιαχειριστεί με κάποιον καλύτερο τρόπο (!) το καπιταλιστικό σύστημα.

Ταυτόχρονα, ο διάλογος αυτός αρχίζει να δείχνει και τα όριά του. Πράγματα που κάποια στιγμή περιβλήθηκαν με την αύρα της τεράστιας θεωρητικής τομής, έχουν σιγά-σιγά ξεγυμνωθεί ή έχουν περιοριστεί στις πραγματικές τους διαστάσεις.

Κάποια από αυτά τα θέματα θα αποπειραθεί να πραγματευθεί αυτό το κείμενο. Σε ποια σημεία αιχμής επικεντρώνεται ο διάλογος που έχει αρχίσει μετά την εμφάνιση των Ζαπατίστας; Τι είναι, για παράδειγμα, αυτή η περίφημη «κοινωνία των πολιτών», που έχει αποτελέσει ακρογωνιαίο λίθο και μείζον σημείο αναφοράς του ζαπατιστικού λόγου, και ποιες είναι οι πολιτικές της χρήσεις; Τι ειδικό βάρος έχει η «κατάληψη της εξουσίας» και τι περιγράφει ο όρος «αντι-εξουσία»; Τι νόημα έχει η αναφορά στις «κοινότητες», ειδικά στα δικά μας συμφραζόμενα· τέλος πάντων, σε ποιον είμαστε αλληλέγγυοι, στους Ζαπατίστας (σε μία από τις οργανώσεις του ιθαγενικού κινήματος δηλαδή) ή στις ιθαγενικές κοινότητες; Και τι ιδεολογικές προεκτάσεις έχει η αναφορά στο «κοινοτικό» στοιχείο; Και λοιπά, και λοιπά...

Ζαπατίστας και Αριστερά

Είναι αλήθεια πως το κίνημα των Ζαπατίστας προκάλεσε ευθύς εξαρχής πολλές ιδεολογικές και πολιτικές συζητήσεις, κυριότερο στοιχείο των οποίων ήταν συνήθως η υπόρρητη έκπληξη μπροστά σε κάτι που ήταν τόσο ίδιο αλλά και τόσο διαφορετικό από όσα γνώριζε η Αριστερά. Μια τάση που (ενίοτε κυριάρχησε και) τα-

λάνισε αυτή τη συζήτηση ήταν η τάση της κοπτοραπτικής: ο καθένας καταλάβαινε ή έκοβε και έραβε επιλεκτικά τα κείμενα και τις πράξεις των Ζαπατίστας, αξιοποιούσε ή απέρριπτε εξίσου επιλεκτικά ό,τι τον βόλευε ή δεν τον βόλευε, με σκοπό να αποδείξει το προκαθορισμένο συμπέρασμα: ξαφνικά, και με βάση τα ίδια ακριβώς στοιχεία, οι Ζαπατίστας γίνονταν εντελώς μαρξιστές, απολύτως ελευθεριακοί, άρδην κοινοτιστές, συθέμελα αναρχικοί, ριζικά αντιεξουσιαστές κ.ο.κ. Και αφού αυτός ο κύκλος ολοκληρώθηκε, άρχισε και ένας συμπληρωματικός: κριτική στους Ζαπατίστας υπό το πρίσμα του ετεροκαθορισμού. Ότι δηλαδή δεν είναι αρκετά μαρξιστές, ότι αποκλίνουν από την αναρχική καθαρότητα, ότι το όραμά τους για τις σχέσεις παραγωγής στο τρίτο στάδιο της παράλλης κοινωνίας έχει κάποιες ψιλοασάφειες. Χάος: από την κλίνη του Προκρούστη στην Ιερή (Ιδεολογική) Εξέταση. Ασφαλώς αποτελεί ολίσθημα να κατηγορείς κάποιον επειδή δεν έχει κάτι που ποτέ δεν ισχυρίστηκε ότι θέλει να έχει. Και γι' αυτό μια τέτοιου είδους «ετερόφωτη» κριτική είναι άστοχη. Το αναντίρρητο αυτό γεγονός, όμως, δεν αναιρεί καθόλου τον προβληματισμό για ορισμένα ζητήματα πάνω στα οποία έχει στηριχτεί ο ζαπατιστικός λόγος.

Αυτός ο προβληματισμός, ωστόσο, θα πρέπει να αναπτύσσεται για τα δεδομένα ζητήματα «σε απόλυτες τιμές» και όχι σε σχέση με τις προβολές του καθενός από εμάς· θα πρέπει να διερευνήσουμε, δηλαδή, τι σημαίνουν αυτά καθ' εαυτά και τι ιδεολογικά ερωτηματικά ή προβλήματα συνεπάγονται. Τέτοιο παράδειγμα είναι η συζήτηση σχετικά με τον «πατριωτισμό» των Ζαπατίστας, με το αίτημα για «επανοικειοποίηση» της έννοιας του έθνους και με τη σχέση τους με τα εθνικά σύμβολα του Μεξικού.

Είναι χαρακτηριστικό ότι δυνάμεις του χώρου αλληλεγγύης αλλά και διάφοροι θεωρητικοί διαφόρων βαθμών σοβαρότητας με μεγάλη ευκολία και ευελιξία υποστηρίζουν ή θεωρητικοποιούν περαιτέρω (παρά τη σαφώς εκφρασμένη βούληση των Ζαπατίστας) κάποια τέτοια ζητήματα και μάλιστα προσπαθούν, συνήθως με άκομψο τρόπο, να τα στριμώξουν και σε άλλες πολιτικές ή κοινωνικές πραγματικότητες. Το αποτέλεσμα είναι να αναπτύσσεται ένας «πέρα-από-τους-Ζαπατίστας ζαπατισμός», ο οποίος τροφοδοτείται πολλάκις και από επιλεκτικές αναγνώσεις επιλεκτικών κειμένων του Μάρκος.

Δεν είναι δύσκολο, βέβαια, να αντιληφθεί κανείς πως όλη αυτή η συζήτηση ελάχιστη πραγματική σχέση έχει με τα τεκταινόμενα στις ζαπατιστικές κοινότητες της Τσιάπας. Και είναι πραγματικά κρίμα να βλέπει κανείς πώς, μια πραγματική κατάσταση που με τόσες δυσκολίες οικοδομείται εκεί, την παίρνουν διάφοροι είτε για να τη μετατρέψουν σε μια «νέα» συμπαγή θεωρία στην οποία να ομνύουν το επόμενο διάστημα είτε για να τη θεωρητικοποιήσουν και να πουλήσουν έτσι μερικά βιβλία παραπάνω ή να κλέψουν μερικά λεπτά δόξας.

Εν πάση περιπτώσει, είναι αλήθεια πως η κριτική του Μάρκος προς την Αριστερά είναι οξεία, καταδαφιστική πολλές φορές. Πριν όμως γενικεύσει κανείς, θα πρέπει να θυμάται πως ο ίδιος ο Μάρκος έχει επαναλάβει αμέτρητες φορές πως αναφέρεται στα συμφραζόμενα του Μεξικού, μιας χώρας της οποίας η Αριστερά δεν αποτελεί ακριβώς το πιο φωτεινό παράδειγμα (ποια Αριστερά ακριβώς, όμως; -μια ματιά στο κείμενο του Μάρκος της 2ας Μαρτίου του 2005, όπου αποτίει φόρο τιμής σε ό,τι θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «άκρα Αριστερά», εξηγεί πολλά). Θα πρέπει όμως και να θυμάται τις επανειλημμένες αντιφάσεις (οι οποίες κατά μία εκδοχή, αρκετά πειστική κατά τη γνώμη μου, ίσως οφείλονται πολλές φορές σε σκόπιμες διαστρεβλώσεις) στα κείμενα του Μάρκος: από την ένοπλη εξέγερση του 1994 μέχρι το (απίστευτο) «όποιος καταφεύγει στα όπλα είναι φτωχός σε ιδέες» (το οποίο πολλοί το υποστήριξαν, αν και μια πρόσφατη ενημέρωση από συντρόφισσα από το Μεξικό ισχυρίζεται πως πρόκειται απλώς για μια διαστρέβλωση των λόγων του Μάρκος από τον Ραμονέ) και από εκεί πάλι πίσω, στην απόδοση φόρου τιμής σε όλους τους ένοπλους αντάρτες της ηπείρου (το φθινόπωρο του 2004), οι αποστάσεις είναι μεγάλες, και η πορεία καθόλου ευθύγραμμη.

«Κοινωνία των πολιτών»: αυτή η πολύφερνη νύφη...

Τα κείμενα του υποδιοικητή Μάρκος και των Ζαπατίστας έχουν επανεισαγάγει, ή τέλος πάντων έχουν δώσει έμφαση, στους όρους «κοινωνία των πολιτών» και «ανθρωπότητα». Ο καθηγητής Πολιτικής και Κοινωνικής Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο του Μπουένος Άιρες, Ατίλιο Μπορόν, γράφει σχετικά:

«Βέβαια, όπως παρατηρούσε ο Παλμίρο Τολιάτι με αφορμή τον αντιφασιστικό αγώνα, σε ορισμένες περιπτώσεις θα μπορούσε κανείς να απο-

δεχθεί μια κάποια χαλαρότητα στη γλώσσα και να χρησιμοποιεί τη λέξη "φασισμός" για να χαρακτηρίσει οποιοδήποτε δεσποτικό καθεστώς. Ωστόσο, ο Ιταλός ηγέτης προειδοποιούσε για τους κινδύνους που συνεπαγόταν η αδιάκριτη χρήση μιας έκφρασης, που έχει καθιερωθεί με επιτυχία ως καταγγελτικό σύνθημα, στο απαραίτητο καθήκον να χαρακτηριστεί με ακρίβεια η συγκεκριμένη φύση της δικτατορίας εναντίον της οποίας μάχονταν. Δεδομένων των παραπάνω, τι να πει κανείς για εκφράσεις τόσο αμφίσημες όσο η "ανθρωπότητα" και η "κοινωνία των πολιτών"; [...] Το ελάχιστο που θα μπορούσε κανείς να πει με σιγουριά είναι ότι η χρήση και η κατάχρηση τέτοιων κατηγοριών [...] μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρές παρεξηγήσεις και -γιατί όχι- σε καταστροφικές ήττες όταν μετατρέπονται ασυναίσθητα σε κατηγορίες ερμηνευτικές της πολιτικής πραγματικότητας, για να προσανατολιστεί κανείς στα σκοτάδια της συγκυρίας. [...]

»Πρώτον, όσον αφορά την "κοινωνία των πολιτών". Πρόκειται για μια κατηγορία που χρησιμοποιείται ευρύτατα στον πολιτικό λόγο της Λατινικής Αμερικής από τη δεκαετία του '90 και δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι, με την πραγματική της έννοια, είναι μία από τις πιο μπερδεμένες και περίπλοκες [κατηγορίες] των κοινωνικών επιστημών. [...] Η υιοθέτησή της ως σύνθημα που κινητοποιούσε τους αγώνες ενάντια στη μονοκρατορία των χωρών του αποκαλούμενου "υπαρκτού σοσιαλισμού" την περιέβαλε με μια αύρα καλοσύνης· [...] με βάση τη συγκεκριμένη κατάσταση στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και στη Σοβιετική Ένωση, η "κοινωνία των πολιτών" κατέληξε να θεωρείται, με μανιχαϊστικό τρόπο, ό,τι δεν ήταν κράτος και, υποτίθεται, ήταν στον αντίποδα ή αντιθετικό προς αυτό. [...]»

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην παρανάγνωση που κάνουν όσοι θεωρούν ότι αυτή η έννοια προέρχεται από τον Γκράμσι, υποστηρίζοντας ότι η σύγχρονη χρήση της δεν έχει καμία σχέση με τον Ιταλό θεωρητικό:

Στις σύγχρονες εκδοχές της, η «κοινωνία των πολιτών» εμφανίζεται ακριβώς ως η έκφραση της εξάντλησης (ή της ματαιότητας) του αγώνα ενάντια στον καπιταλισμό.

Σύμφωνα με τον Μπορόν και την Έλεν Μέικσινς Γουντ: «Η κατηγορία της "κοινωνίας των πολιτών" πληροί μια λειτουργία πολύ απαραίτητη στην ιδεολογική μάχη που γίνεται στις μέρες μας: [...] κάνει αόρατο τον καπιταλισμό, καθώς εξαφανίζει τις τάξεις και την εκμετάλλευση και αναφέρεται σε μια υπερταξική και αταξική κατηγορία, όπου πλούσιοι και φτωχοί μαζί, αγαπημένοι και μονιασμένοι, πασχίζουν να μπαλώσουν κάποιες από τις τρύπες του καπιταλισμού.

Τι είναι αλήθεια ο πολίτης, αυτή η αγαπημένη έννοια των σημερινών ελίτ; Δεν είναι ακριβώς η κατηγορία (μαζί με τον εθνικό προσδιορισμό) όπου ο εκατομμυριούχος και ο πένης συναντιούνται σε μια κοινή ταυτότητα, όπου ο μπάτσος και ο διωκόμενος διασταυρώνονται σε μια κοινή ιδιότητα; «Μήπως οι μεγαλογαιοκτήμονες της Τσιάπας και οι παραστρατιωτικοί [...] δεν αποτελούν τμήμα της "ανθρωπότητας" και της "κοινωνίας των πολιτών";».

«Θα ήταν λογικό να υποθέσει κανείς ότι οι Ζαπατίστας θα μπορούσαν να προσκολληθούν, ακόμα και λόγω αμέλειας, σε μια θέση που διακηρύσσει ότι στον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό έχουν εξαφανιστεί οι κοινωνικές τάξεις και ότι, ως εκ τούτου, ο ανταγωνισμός ανάμεσά τους έχει διαλυθεί στον διάφανο αέρα της "κοινωνίας των πολιτών"; Ή ότι στέκονται αλληλέγγυοι σε ένα όραμα απολογητικό του καπιταλισμού, όπως αυτό που μας προσφέρει ο Μανουέλ Καστέλς με την αντίληψή τους για μια "κοινωνία-δίκτυο"; Δεν το νομίζουμε [...] αλλά η επίμονη χρήση μιας κατηγορίας τόσο αμφίσημης, όπως αυτή την οποία κριτικάρουμε, δεν παύει να ξυπνά μια δικαιολογημένη ανησυχία».

Βέβαια, σε όλα αυτά υπάρχουν και οι απαντήσεις. Γράφει ο Σέρχιο Ροντρίγκες Λοσκάνο στο περιοδικό Rebeldia:

«Η έννοια της "κοινωνίας των πολιτών" δεν σημαίνει το ίδιο στα χεί-

ταξική πάλη δεν σήμαινε το ίδιο στα χείλη του Μπρέζνιεφ και στα χείλη του Τσε Γκεβάρα.

»Η χρήση της "ανθρωπότητας" στον ζαπατισμό έχει έναν πολλαπλό πολιτικό στόχο: πρώτα απ' όλα, να την αντιπαραθέσει στον νεοφιλελευθερισμό, που καταστρέφει κουλτούρες, πολιτισμούς [...] επιπλέον, για να συμβάλει στην οικοδόμηση ενός νέου εκπολιτιστικού προγράμματος που υπερασπίζεται το διαφορετικό, τον άλλο, ενάντια στο ομογενοποιητικό όραμα του μοντέλου του κεφαλαίου».

Η «παρανόηση» οφείλεται, κατά τον Ροντρίγκες Λοσκάνο, «στην ικανότητα που έχουν οι κύριοι του χρήματος να ιδιοποιούνται τις λέξεις μας»: το ζαπατιστικό κίνημα δίνει άλλο, διαφορετικό νόημα σε αυτές τις έννοιες και γι' αυτό θεωρεί γελοίες τις αιτιάσεις των Μέικσινς Γουντ και Μπορόν. Κατηγορεί, μάλιστα, τον Μπορόν ότι δεν έχει καταλάβει τίποτε όταν ρωτάει αν οι μεγαλογαιοκτήμονες ανήκουν στην κοινωνία των πολιτών: «υπό το πρίσμα της ζαπατιστικής αντίληψης, δεν αποτελούν μέρος της κοινωνίας των πολιτών, χωρίς εισαγωγικά, αλλά της δικτατορίας του χρήματος».

Ωστόσο, ενώ αυτή η θεωρία (περί διαφορετικής σημασίας των όρων και των εννοιών) είναι βάσιμη με μια έννοια, αποδεικνύεται μάλλον αδύναμη στην περίπτωση που αυτές οι αντιλήψεις γίνεται προσπάθεια να αναπαραχθούν στα καθ' ημάς. Το πρόβλημα, δηλαδή, δεν είναι ακριβώς το τι λένε οι Ζαπατίστας· αυτό θα μπορούσε να συζητηθεί ή και να μη συζητηθεί -άλλωστε, στην προκειμένη περίπτωση, η πράξη προφανώς μετράει πολύ περισσότερο από τη θεωρία. Το πρόβλημα ανακύπτει από τη στιγμή που αυτές οι θέσεις αρχίζουν να θεωρητικοποιούνται και να γενικεύονται (με ό,τι συνέπειες μπορεί να έχει αυτή η θεωρητικοποίηση -συνέπειες που ενίοτε φλερτάρουν με τη μετα-πολιτική), από τη στιγμή που αναπαράγονται και χρησιμοποιούνται πολιτικά σε εντελώς διαφορετικά συμφραζόμενα. Εκεί που το φίλτρο της κριτικής (όχι απαραίτητα της επίκρισης) δεν πρέπει με κανένα τρόπο να χάνεται, εκεί ακριβώς η μεταφορά αυτής της θεωρίας αποδεικνύεται αδύναμη. (Σε μερικές περιπτώσεις, θα μπορούσε κανείς να μιλήσει μέχρι και για μιμητισμό· μήπως δεν έχουμε διαβάσει κείμενα γραμμένα σε κάποια γραφεία του νοτιοανατολικού Μιλά-

άρωμα λες και είναι γραμμένα στα βουνά του νοτιανατολικού Μεξικού;) Και αν όσον αφορά τις θέσεις που έχουν διατυπώσει οι ίδιοι μπορεί να γίνει ένας γόνιμος διάλογος, στην περίπτωση της θεωρητικοποιημένης μεταφοράς τους οι μοναδικοί που δεν έχουν την παραμικρή ευθύνη είναι οι ίδιοι οι Ζαπατίστας.

Η αλήθεια είναι πως ο όρος «κοινωνία των πολιτών» χρησιμοποιείται από διάφορους κατά το δοκούν, περίπου σαν λάστιχο, με αποτέλεσμα να παίρνει κάθε φορά και διαφορετικό νόημα. Ο παραπάνω προβληματισμός, βέβαια, μόνο έμμεσα αφορά τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, η κριτική προς τις οποίες είναι διαφορετικού τύπου. Το ζήτημα είναι τι επιπτώσεις έχει η πολιτική χρήση αυτής της έννοιας για το κίνημα, ειδικά σε μια εποχή που οι τάξεις θεωρούνται πια κάτι τόσο μπας κλας και στη θέση τους θεοποιείται ο πολίτης και η προσωπική του ευθύνη «απέναντι στο κοινωνικό σύνολο»...

Η κατάληψη της εξουσίας και η «αντι-εξουσία»

Η θέση των Ζαπατίστας ότι δεν θέλουμε να καταλάβουμε την εξουσία, η οποία επαναλαμβάνεται διαρκώς (από τη στιγμή, ωστόσο, που αποδείχθηκε ότι η διακηρυγμένη «πορεία προς την Πόλη του Μεξικού», το 1994, δεν μπορούσε να υλοποιηθεί) έχει ανοίξει έναν μεγάλο κύκλο συζητήσεων, όπου κάποιοι προβληματίζονται για τα πραγματικά όρια ενός κινήματος μέσα στο πλαίσιο ενός (φιλελεύθερου ή όχι) κράτους και κάτω από μια εξουσία εκ των πραγμάτων πολλαπλώς εχθρική, ενώ κάποιοι άλλοι υπερθεματίζουν, αποδεικνυόμενοι «ζαπατιστικότεροι των Ζαπατίστας», μιλώντας για μια «αντι-εξουσία», η οποία σε τελική ανάλυση δεν είναι απαραίτητο να έρθει σε άμεση σύγκρουση με την καπιταλιστική εξουσία.

Χαρακτηριστική περίπτωση συγγραφέα που προσπαθεί να αναπτύξει μια θεωρητική θέση με βάση τη στάση των Ζαπατίστας απέναντι στην εξουσία είναι ο Τζον Χόλογουεϊ. Στην ουσία, ο Χό-

λογουεϊ θεωρητικοποιεί το «δεν θέλουμε να καταλάβουμε την εξουσία», με τρόπο όμως που, θα λέγαμε, είναι αρκετά προβληματικός. Ο τίτλος του πρόσφατου βιβλίου του Χόλογουεϊ είναι ενδεικτικός: «Να αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να πάρουμε την εξουσία». Βέβαια, οι θέσεις που προσπαθεί να υποστηρίξει ο συγγραφέας έχουν ήδη δεχθεί μια σειρά από μάλλον κατεδαφιστικές κριτικές, και το πιθανότερο είναι ότι δεν προβλέπεται να βρίσκονται στο επίκεντρο για μεγάλο χρονικό διάστημα· ο θόρυβος που έγινε για την «Αυτοκρατορία» πριν τη δημοσίευσή της και η γεμάτη έκπληξη και απογοήτευση σιωπή που ακολούθησε την κυκλοφορία της κάτι έχουν να πουν περί αυτού. Αξίζει όμως να αναφερθούμε λίγο στις θέσεις του, μιας και πολλοί έχουν αποπειραθεί να τις περιγράψουν ως αντιπροσωπευτικές των θέσεων της ηγεσίας των Ζαπατίστας. Είναι χαρακτηριστικό, μάλιστα, ότι ο διευθυντής του περιοδικού Rebeldia θεωρεί απαραίτητο να υπογραμμίσει ότι στο βιβλίο αυτό «δεν βρίσκεται η ζαπατιστική σκέψη, αλλά μια ερμηνεία της ζαπατιστικής σκέψης».

Ο Τζον Χόλογουεϊ επεξεργάζεται μια αντίληψη που έχει θεωρηθεί η πεμπτουσία της ζαπατιστικής σκέψης, πράγμα που είναι όχι απλώς λάθος αλλά και γελοίο.

Τα σχήματα του Χόλογουεϊ είναι απλά: Η κατάληψη της εξουσίας είναι λάθος πρόταγμα· αντίστοιχο λάθος είναι η δημιουργία δομών που επιζητούν να ανατρέψουν την καπιταλιστική εξουσία (π.χ. κομμάτων)· αντ' αυτού πρέπει να δημιουργούνται χώροι «αυτόνομοι» από το καπιταλιστικό κράτος, χώροι «αντι-εξουσίας».

«Η αντι-εξουσία βρίσκεται στην αξιοπρέπεια της καθημερινής ύπαρξης. Η αντι-εξουσία βρίσκεται στις σχέσεις που σχηματίζουμε όλο τον καιρό, σχέσεις αγάπης, φιλίας, συντροφικότητας, κοινότητας, συνεργασίας. [...] Το να σκεφτόμαστε την εναντίωση στον καπιταλισμό μόνο με όρους εμφανούς στράτευσης σημαίνει ότι βλέπουμε μόνο τον καπνό που υψώνεται από το ηφαίστειο. Αξιοπρέπεια (αντι-εξουσία) υπάρχει οπουδήποτε οι άνθρωποι ζουν».

Αν με τα παραπάνω ο Χόλογουεϊ θέλει να επαναφέρει (μετά από αρκετές δεκαετίες, είναι αλήθεια) τη συζήτηση για τη διάχυση των σχέσεων εξουσίας, θα ήταν ευπρόσδεκτος, αν και μερικές δεκάδες θεωρητικοί έχουν αναλύσει το θέμα με τρόπο εξίσου, τουλάχιστον, πειστικό. Ελάχιστοι είναι εκείνοι σήμερα που αναφέρονται στην εξουσία ως χειμερινά ανάκτορα, που πιστεύουν δηλαδή ότι κάποια «μεγάλη νύχτα» η Επανάσταση θα πάρει την εξουσία και μετά θα κάτσει και θα οικοδομήσει τη νέα κοινωνία· το να αντιπαρατίθεται κανείς με μια τέτοια άποψη είναι σαν να ψάχνει να βρει έναν εύκολο (και σχεδόν νεκρό, πια) αντίπαλο, για να τον αποτελειώσει. Είναι τόσο προφανές πια ότι η πλήρης κοινωνική διάχυση της γενικευμένης εξουσίας, επιτήρησης και πειθάρχησης δεν εξαρτάται και δεν καθοδηγείται από έναν πόλο (το «κράτος») -ότι, μάλιστα, ούτε καν πρόκειται για μια πολυπολική εξουσία, έννοια που χάνει ακριβώς το στοιχείο της διάχυσης της εξουσίας και της διείσδυσής της ακόμα και στις πιο μύχιες κοινωνικές πλευρές. Η εξουσία σήμερα φαντάζει παντοδύναμη επειδή έρχεται από παντού: κάθε πτυχή κοινωνικής ανταλλαγής αναπαράγει δομές εξουσίας και επωάζει μέσα της τα μοντέλα εξουσίας που είναι κυρίαρχα στην κοινωνία μας. «Η εξουσία [...] μοιάζει με δίχτυ. Τα άτομα [...] είναι πάντα στη θέση όπου συγχρόνως υφίστανται και ασκούν την εξουσία. [...] Όλοι έχουμε έναν φασισμό μέσα στα κεφάλια μας ή, ακόμη βαθύτερα, όλοι έχουμε μια εξουσία μέσα στα σώματά μας», έλεγε κάποιος πολλά-πολλά χρόνια πριν από τον Χόλογουεϊ, και δεν νομίζω πως κανείς μπορεί πια εύκολα να απορρίψει την αντίληψη αυτή.

Τα απόνερα της αντίληψης αυτής, όμως, πήραν μαζί και το μωρό. Με βήμα ταχύ και μεγάλο διασκελισμό, κάποιοι έφθασαν στην άλλη άκρη. Η «α-εξουσιαστική» αντίληψη των Ζαπατίστας έπαιξε σημαντικό ρόλο σ' αυτό. Η εξουσία είναι κακό πράγμα, ποιος από μας θα μπορούσε να διαφωνήσει σ' αυτό; Η λύση είναι να της στρέψουμε την πλάτη, να την αγνοήσουμε επιδεικτικά, να της δείξουμε κατάμουτρα την περιφρόνησή μας. Εμείς μπορούμε, παράλληλα μ' αυτήν, να δημιουργήσουμε τις δικές μας, αυτόνομες δομές (οι οποίες απλώς θα συνυπάρχουν με τις εξουσιαστικές κοινωνικές δομές, που θα υπάρχουν δίπλα μας). Να δημιουργήσουμε έναν κόσμο «υπαρκτό» στο σήμερα, ο οποίος μπορεί να αρκείται στην οργάνωση του εαυτού του χωρίς να είναι απαραίτητο να συγκρούεται με την καπιταλιστική εξουσία που τον περιβάλλει, αφού η συσσώρευ-

ση πολλών τέτοιων κόσμων νομοτελειακά θα υπονομεύσει και θα ρίξει το παρόν σύστημα.

Επαναλαμβάνω ότι δεν συμφωνώ με την (παρωχημένη, έτσι κι αλλιώς) αντίληψη ότι τα πάντα πρέπει να αναβάλλονται για κάποια μελλοντική κοινωνία. Ωστόσο μου φαίνεται απίστευτο το γεγονός ότι όσοι θεωρητικοποιούν αυτή τη λογική δεν βλέπουν το απλούστατο: ότι τέτοιες «νησίδες αντι-εξουσίας» μπορεί κάλλιστα, όχι μόνο να είναι ενσωματώσιμες στις κυρίαρχες δομές, αλλά καμιά φορά μπορεί να είναι και ευκταίες, ως δικλίδες ασφαλείας και εκτόνωσης μιας ριζικής ανατρεπτικής-αντιεξουσιαστικής λογικής. Είναι απολύτως βέβαιο ότι το κράτος δεν θέλει νησίδες ελευθερίας μέσα του. Εξίσου βέβαιο, όμως, είναι ότι το κράτος (ως μηχανισμός διάχυσης και επιβολής της κυριαρχίας και όχι ως κυβέρνηση ή τίποτε τέτοιο) μπορεί κάλλιστα να απορροφήσει, να χωνέψει ή και να στρεβλώσει υπέρ του οποιασδήποτε «παράλληλη δομή», η οποία δεν θέτει αίτημα ή δεν οργανώνει έναν πραγματικό «κίνδυνο» για τη ριζική ανατροπή του.

Το πρόβλημα, εν τέλει, δεν είναι ότι -όσον αφορά την «κεντρική βάση» των απόψεών του, τα περί διάχυσης της εξουσίας- ο Χόλογουεϊ επαναλαμβάνει μετά από πολλά χρόνια πράγματα ξαναειπωμένα, αλλά ότι περιγράφει αυτή την «αντι-εξουσία» του ως κάτι εντελώς συμβατό, σε τελική ανάλυση, με την καπιταλιστική εξουσία. Διότι κομμάτι (βασικό, μάλιστα) αυτής της διάχυτης εξουσίας είναι και η «πολιτική», η «κεντρική» καπιταλιστική εξουσία του κεφαλαίου. Είναι άλλο πράγμα να λέει κανείς ότι ακόμα κι αν καταληφθεί η πολιτική εξουσία μπορεί να γεννηθούν καινούργια εξουσιαστικά εκτρώματα και άλλο πράγμα να λέει «εγώ αρκούμαι στους χώρους ελευθερίας που κατακτώ και ελπίζω ότι κάποια στιγμή η καπιταλιστική εξουσία θα υπονομευθεί, ενώ στο μεταξύ εγώ απλώς την αγνοώ, τη χαρίζω σε όσους την κατέχουν, κινούμαι έξω από αυτήν». Με κίνδυνο να θεωρηθώ «κολλημένος αριστερός» αδυνατώ να καταλάβω πώς είναι, τι μορφή έχει αυτό που λέει ο Σέρχιο Ροντρίγκες: «Ο EZLN τοποθετούνται στο περιθώριο της πολιτικής κοινωνίας, δηλαδή έξω από το Κράτος»· ή πρόκειται για μια εξαιρετικά (απαράδεκτα...) συσταλτική ερμηνεία της έννοιας του κράτους ή... τι; Αν, δε, παρακολουθήσει κανείς τη συνέχεια του συλλογισμού, τότε βρίσκεται μπροστά σε εκτιμήσεις που, αν μη τι άλλο, δεν δικαιώνονται ιστορικά: «Ο τόπος του ζαπατισμού βρίσκεται στην κοινωνία των πολιτών, τοποθετώντάς την έξω από το Κράτος, εκκινώντας από την ιδέα ότι μια ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών θα επέτρεπε έναν προοδευτικό περιορισμό των καταναγκαστικών στοιχείων του Κράτους και, ως εκ τούτου, την εξασθένισή του ως τέτοιου». Πώς, με τι μοιάζει, «η ανάδυση μιας εξεγερμένης πολιτικής δύναμης των πολιτών που τοποθετείται εξαρχής έξω από την εξουσία του χρήματος, την εξουσία του Κράτους και την εξουσία των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου»; Μήπως μοιάζει με μια νησίδα που ζει, στέρεη και αμετακίνητη σαν βράχος, μέσα στην τρικυμισμένη καπιταλιστική θάλασσα;

Εν πάση περιπτώσει, για να μην είμαστε άδικοι, το βασικό σημείο στο οποίο καταλήγει ο Χόλογουεϊ στο βιβλίο του είναι απλώς το αδιέξοδο του λενινιστικού τύπου κόμματος. Το αν γενικεύει βασιζόμενος σε παραδείγματα που μπάζουν από παντού ή το αν απλώς αναπαράγει ευκολίες και κοινοτοπίες, είναι άλλο πράγμα. Πραγματικά, θα ήταν ευχής έργον να δημοσιευτεί στα ελληνικά το βιβλίο του. Ίσως έτσι φανεί πως κάποιες συντριπτικές κριτικές για τον Χόλογουεϊ και τη «θεολογική» και «ποιμαντική» θεωρία του (όπως την αναφέρει ο Γ. Χιρς στο περιοδικό Τσιάπας, τ. 16) να είναι έως και περιττές, μιας και όλη αυτή η συζήτηση μάλλον έχει υπερτιμήσει κάτι που στην πραγματικότητα είναι περιορισμένης εμβέλειας και βάθους.

Οι κοινότητες και η «κουλτούρα» τους: τα επαναστατικά γονίδια

«Χρόνια μετά, η γενική συνέλευση [...] με έστειλε να σπουδάσω λογοτεχνία στο πανεπιστήμιο, γιατί στο σχολείο [...] υπήρχε ανάγκη δασκάλου λογοτεχνίας». Μήπως η εμπειρία κάποιου promotor από ένα ιθαγενικό αυτόνομο πρόγραμμα εκπαίδευσης; Όχι, απλώς οι αναμνήσεις του Άμος Οζ από το κιμπούτς Χούλντα. Η αναφορά σε αυτή την ομοιότητα θέλει απλώς να θυμίσει κάτι (που θα έπρεπε να είναι πάντα) αυτονόητο: στην παγκόσμια ιστορία, κοινοτικά μοντέλα έχουν υπάρξει και υπάρχουν πολλά, και πολλά από τα χα-

σίας. Ποια είναι η ιδιαιτερότητα των ιθαγενικών κοινοτήτων της Τσιάπας ή του Μεξικού, σε αντιπαράθεση με άλλα κοινοτικά μοντέλα, που επιβάλλει τη δική τους υποστήριξη και όχι των άλλων; Ποια στοιχεία ακριβώς τεκμηριώνουν τη μοναδικότητα με την οποία περιβάλλονται; Μπορούμε να αναφερόμαστε σε αμεσοδημοκρατικές παραδόσεις των ιθαγενικών κοινοτήτων με μοναδικό επιχείρημα το ότι κάνουν γενική συνέλευση; Πώς να παρακαμφθεί το γεγονός ότι αυτές οι ίδιες δομές έχουν δημιουργήσει εξαιρετικά ανελεύθερες καταστάσεις (βλ., για παράδειγμα, τα «δεξιά» χωριά της Τσιάπας) και έχουν διαιωνίσει εξαιρετικά συντηρητικές συνθήκες (βλ., για παράδειγμα, τη θέση των γυναικών).

ρακτηριστικά τους είναι παρόμοια. Αυτό ισχύει και για τις ιθαγενικές κοινότητες της Λατινικής Αμερικής.

Ωστόσο, κάποιοι κάνουν την επιλογή να αναφέρονται συστηματικά στην αλληλεγγύη στις «ιθαγενικές κοινότητες»· μάλιστα, άνθρωποι μέσα από το κίνημα αλληλεγγύης έχουν υποστηρίξει μια τέτοια διατύπωση στηριζόμενοι σε μια αρκετά συμπαγή θεωρητική βάση, σε έναν «ιθαγενισμό», ο οποίος φθάνει μερικές φορές και στην άλλη άκρη, να θεωρούν τους Ζαπατίστας (ή, για την ακρίβεια, την ηγεσία τους, ή τον Μάρκος) κάτι περίπου παρείσακτο στις ιθαγενικές κοινότητες.

Η συζήτηση για τις ιθαγενικές κοινότητες θέτει, σε γενικές γραμμές, τα εξής ζητήματα:

• Η επιμονή στην ιθαγενική κοινότητα προϋποθέτει την ύπαρξη μιας ιθαγενικής ταυτότητας. «Οι ιθαγενείς είναι έτσι, είναι αλλιώς, η κουλτούρα τους είναι αμεσοδημοκρατική κ.λπ. κ.λπ.», κατ' αναλογία με το «οι Έλληνες είναι φιλόξενος λαός». Υπάρχει κάτι τέτοιο; Υπάρχει μια διαχρονική, απαράλλακτη «ιθαγενική ταυτότητα»;

• Τα περισσότερα από τα κοινοτικά μοντέλα έχουν ουκ ολίγα κοινά στοιχεία με τις ιθαγενικές κοινότητες: από την κοινή χρήση γης στη ρωσική ομπσίνα μέχρι τις μέρες της κοινοτικής εργασίας σε χωριά των Βαλκανίων, απλώνονται γέφυρες που συνδέουν τις διάφορες κοινοτικές εμπειρίες με τις ιθαγενικές κοινότητες. Επίσης, πολλά μεταγενέστερα πολιτικά μοντέλα έχουν πατήσει πάνω σε αυτές τις συλλογικές εμπειρίες· δεν χρειάζεται να είναι κανείς Χομπσμπάουμ για να υπογραμμίσει τη σχέση των σοβιέτ με την εμπειρία της κοινοτικής αυτοκυβέρνησης στα χωριά της Ρω-

Ας μη ξεχνάμε ότι κατά καιρούς οι ίδιοι οι Ζαπατίστας αναφέρονται στην πρόθεσή τους να ανατρέψουν κάποια από τα στοιχεία που συνθέτουν τη λεγόμενη «ιθαγενική κουλτούρα». Οι Ζαπατίστας πατούν πάνω σε στοιχεία που έχει ένας τρόπος να ασκείται η πολιτική, ο οποίος υπάρχει σε πολλές από τις ιθαγενικές κοινότητες, έρχονται όμως να ανατρέψουν άλλα· και είναι μια πραγματική συζήτηση, το πώς αρθρώνεται η σχέση τους με τις κοινότητες, και μάλιστα ανάλογα με τις διάφορες φάσεις του ζαπατιστικού κινήματος.

Ο κοινοτισμός έχει διάφορες πλευρές, και δεν είναι όλες θετικές. Δεν υπάρχει χώρος για να γίνει εδώ αυτή η συζήτηση. Αντίστοιχη είναι και η χρήση της έννοιας, αλλά και όσων με οποιονδήποτε τρόπο αναφέρονται σε αυτήν. Αναρωτιόμουν αν τελικά είναι παράξενο ή όχι το γεγονός ότι στο περιοδικό 'Άρδην», στα αφιερώματά του στον κοινοτισμό και στους «υπαρκτούς κόσμους» του, οι Ζαπατίστας αναφέρονται πάνω από πέντε φορές ως παράδειγμα.

Εν πάση περιπτώσει, το μοναδικό που μπορεί να επισημανθεί σε τούτον εδώ τον ελάχιστο χώρο, είναι ότι χρειάζεται μια προσοχή τόσο στην επένδυση των ιθαγενικών κοινοτήτων με διαχρονικά θετικά (ή και αρνητικά, σε άλλη περίπτωση) χαρακτηριστικά, τα οποία λες και μεταδίδονται από γενιά σε γενιά με τη βοήθεια κάποιων επαναστατικών γονιδίων, όσο και στην «αυτόματη» χρήση του θετικού πρόσημου στην έννοια του κοινοτισμού. Και ότι σίγουρα είναι λάθος να μας ξεφεύγει να χρησιμοποιούμε εναλλάξ τους όρους «Ζαπατίστας» και «ιθαγενικές κοινότητες».

Τα θέματα που προσπάθησε να αγγίξει το κείμενο αυτό είναι πολλά και τεράστια. Κακό πράγμα η φλυαρία, αλλά και ο περιορισμένος χώρος για τέτοια ζητήματα είναι λίγο παγίδα: αδικεί, στήνει αντιφάσεις, αφήνει κενά και χαραμάδες που δείχνουν το οικοδόμημα έτοιμο να καταρρεύσει. Έτσι κι αλλιώς, όμως, σκοπός του δεν ήταν να αποφανθεί οριστικά και αμετάκλητα για τίποτα. Η μέγιστη φιλοδοξία του ήταν να ανοίξει μια συζήτηση. Και γι' αυτό προσδοκά την κριτική.

Κ.Α.

Πόρτο Αλέγκρε

η αυτονομία της τοπικής κυβέρνησης στην Βραζιλία στη λήψη των αποφάσεων είναι μεγαλύτερη από οποιαδήποτε χώρα της Λατινικής Αμερικής και οπουδήποτε αλλού. Η συγκυρία έχει αποδείξει ότι είναι ένα σπουδαίο στοιχείο που επιτρέπει στην δημοκρατία να ανθήσει στο Πόρτο Αλέγκρε.

Η εμπειρία της άμεσης δημοκρατίας σε μια πόλη της Βραζιλίας

Το **Πόρτο Αλέγκρε** είναι μια βραζιλιάνικη πόλη με πληθυσμό περίπου 1,2 εκατομμύριο κατοίκους και εκτείνεται κατά μήκος του μολυσμένου ποταμού **Γκουαΐμπα** της νότιας Βραζιλίας. Είναι περιφερειακή πρωτεύουσα της πολιτείας του **Ρίο Γκράντε ντο Σουλ**. Το 1940 ζούσαν εκεί λιγότεροι από 300.000 κάτοικοι. Σήμερα μόνο στις 250 φαβέλας (παραγκογειτονιές) ζουν περίπου 400.000 άνθρωποι.

Από το 1989, το Πόρτο Αλέγκρε κυβερνάται από το **Κόμμα των Εργαζομένων** (Ρ.Τ.). Αυτό το κόμμα ιδρύθηκε το 1980, όταν το στρατιωτικό καθεστώς επέτρεψε για πρώτη φορά την σύσταση κομμάτων. Δημιουργήθηκε από ένα συνασπισμό εργατικών συνδικάτων, κοινωνικών κινημάτων από τις πόλεις και τα χωριά, ανθρώπων από Χριστιανικές κοινότητες και πρώην μαρξιστικές και τροτσκιστικές επαναστατικές ομάδες. Το Ρ.Τ. δεν έχει ξεκάθαρη ιδεολογία αλλά διαθέτει δύο βασικούς άξονες:

-inversao de prioridades (αντιστροφή των προτεραιοτήτων): το πελατειακό σύστημα, που εξυπηρετεί τις ομάδες της ελίτ, πρέπει να πάψει να υφίσταται και να αποκτήσουν προτεραιότητα οι ανάγκες των φτωχών.

-participao popular (λαϊκή συμμετοχή). Όπως σε όλες τις χώρες του κόσμου, ο λαός της Βραζιλίας βρίσκεται στην αναζήτηση της πραγματικής δημοκρατίας.

Η **Ρεβέκκα Άμπερς** παραθέτει μερικά ενδιαφέροντα στοιχεία από δημοσκόπηση. Για παράδειγμα, στην ερώτηση "αν θα γινόνταν η χώρα καλύτερη σε περίπτωση που ο λαός είχε την εξουσία των αποφάσεων" οι θετικές απαντήσεις κυμαίνονταν στο 71-86% των ερωτώμενων (1991). Η πραγματική συνεισφορά του Ρ.Τ. συνίσταται στην επίγνωση ότι ο λαϊκός έλεγχος στα δημόσια έξοδα είναι το κλειδί για την ουσιαστική λαϊκή συμμετοχή στην πολιτική (Ρ.Α., σ. 82). Επομένως, το Ρ.Τ. εισήγαγε την πρακτική της "orcamento participativo" (την άμεση δημοκρατική συμμετοχή στο προϋπολογισμό) από το 1989 και μετά.

Πώς δουλεύει το σύστημα:

Μερικές βασικές φάσεις της διαδικασίας θα μπορούσαν να συνοψισθούν στα ακόλουθα:

1. Η πόλη του Πόρτο Αλέγκρε υποδιαιρείται σε 16 διαμερίσματα. Τον μήνα Απρίλιο, σε κάθε διαμέρισμα διεξάγεται ένας πρώτος, ετήσιος, "ανοιχτός γύρος" γενικής συνέλευσης. Επιπλέον, υπάρχουν γενικές συνελεύσεις για κάθε ένα από τα θεματικά Φόρουμ: **α)** μεταφορές και κυκλοφορία **β)** αστικός σχεδιασμός και οργάνωση της πόλης **γ)** εκπαίδευση και πολιτισμός **δ)** υγεία και κοινωνική ασφάλεια **ε)** οικονομική ανάπτυξη και φορολογική μεταρρύθμιση.

"Αυτοί οι πρώτοι γύροι συνελεύσεων έχουν ένα χαρακτήρα κινητοποίησης που μοιάζει σχεδόν θεατρικός, καθώς έχουν σχεδιασθεί περισσότερο για να προσελκύσουν νέα άτομα στις διαδικασίες αποφάσεων παρά για να παίρνουν ουσιαστικές αποφάσεις. Με την βοήθεια βίντεο περιγράφεται η διαδικασία, εξηγούνται οι βασικές παράμετροι του προϋπολογισμού, και παρουσιάζονται οι σημαντικότερες επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν τον περασμένο χρόνο. Δίδεται ο χρόνος σε κάποιους από τους συμμετέχοντες να μιλήσουν. Για περίπου 45 λεπτά, οι συμμετέχοντες συμπληρώνουν και κριτικάρουν την διοίκηση ενώ καταγράφονται μια σειρά από αιτήματα. Ο δήμαρχος εκφωνεί ένα λόγο". (Ρ.Α., σελ. 134)

2. Στις εβδομάδες που ακολουθούν την πρώτη συνέλευση, πραγματοποιούνται ενδιάμεσες συναντήσεις στις γειτονιές (για τα "θεματικά φόρουμ" καθώς οι συνελεύσεις σε υπο-θεματικό επίπεδο έχουν ήδη πραγματοποιηθεί). Σε αυτές τις συναντήσεις στις γειτονιές καταρτίζονται οι κατάλογοι των προτεραιοτήτων για επενδύσεις.

3. Κατά την διάρκεια του Ιουνίου πραγματοποιείται ο δεύτερος γύρος των περιφερειακών και θεματικών συνελεύσεων. Εδώ προνομιακές κατηγορίες δαπανών όπως της υγείας, υγιεινής, των πεζοδρομήσεων καθώς και τα επενδυτικά προγράμματα παρουσιάζονται επισήμως στην διοίκηση. Επίσης, σε αυτόν τον δεύτερο γύρο συνελεύσεων οι συμμετέχοντες ψηφίζουν δύο αντιπροσώπους και δύο αναπληρωματικούς για τις θέσεις στο Δημοτικό Συμβούλιο Προϋπολογισμού.

4. Στα στάδια 1 και 2 ψηφίζονται οι αντιπρόσωποι για το Περιφερειακό Φόρουμ Προϋπολογισμού.

Το Φόρουμ, με βάση τις λίστες προτεραιότητας που έχουν ετοιμαστεί από τις συνελεύσεις της γειτονιάς, καταρτίζει έναν κατάλογο για το σύνολο του διαμερίσματος. Η πραγματοποίηση των επενδύσεων συζητείται με τους αντιπρόσωπους της πόλης.

Η εργασία των Φόρουμ των Αντιπροσώπων συνεχίζεται όλο τον χρόνο. Αναπτύσσονται διαφωνίες με τους εκπροσώπους του δήμου ως προς τους "τεχνικούς περιορισμούς" ή την "οικονομική δυνατότητα" και τα Φόρουμ έχουν τον τελευταίο λόγο για την λήψη απόφασης σε αυτά τα ζητήματα. Τα Φόρουμ ελέγχουν την διοίκηση για να εξασφαλιστεί ότι όντως εκπληρώνει τις υποσχέσεις της, και διευθύνουν στο μικροεπίπεδο την ουσιαστική εφαρμογή του κεντρικού σχεδιασμού.

5. Το Δημοτικό Συμβούλιο του Προϋπολογισμού συντονίζει τις απαιτήσεις που έχουν τεθεί από τα περιφερειακά και θεματικά φόρουμ με σκοπό να παράσχει το ετήσιο πλάνο επενδύσεων της πόλης.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι **προτεραιότητες** στις επενδύσεις αποφασίζονται με άμεσες και δημοκρατικές διαδικασίες στις συνελεύσεις των γειτονιών. Με αυτόν τον τρόπο κυβερν

ο λαός. Εκλεγμένα σώματα, όπως τα Φόρουμ του Προϋπολογισμού της Συνοικίας, το Δημοτικό Συμβούλιο του Προϋπολογισμού και το Δημοτικό Συμβούλιο ή η Δημοτική Αρχή, εφαρμόζουν τις αποφάσεις που έχουν παρθεί από τον λαό.

Αποτελέσματα:

Η εμπειρία στο Πόρτο Αλέγκρε δείχνει ότι η άμεση λαϊκή συμμετοχή αυξάνει ουσιαστικά την αποτελεσματικότητα των δημοσίων δαπανών. Η Ρεβέκκα Άμπερς συμπεραίνει από τον δικό της τομέα έρευνας: "Οι συμμετέχοντες στην κατάρτιση του προϋπολογισμού συστηματικά ερωτούν για την ημερομηνία, και ζητούν εξηγήσεις για τις αποφάσεις που έχουν παρθεί από την διοίκηση. Αυτό θέτει τη νομαρχία μόνιμα υπό πίεση για να δώσει εξηγήσεις. Αν και στις περισσότερες περιπτώσεις, όπως εγώ παρατήρησα, οι τεχνικές επεξηγήσεις της διοίκησης στέκονταν, η σταθερή απειλή ότι οι συμμετέχοντες θα απαιτούσαν αποδείξεις πίεζε τις αρχές να δραστηριοποιούνται μόνο σε έργα που θα μπορούσαν, τουλάχιστον, να δικαιολογήσουν. Η συνέπεια αυτού του είδους της διαφάνειας ήταν η συνολική ελάττωση των φαινομένων της διαφθοράς και των πελατειακών σχέσεων στον προϋπολογισμό του δήμου. Είναι πλέον αδύνατο να εξαφανίζονται χρήματα, να υπερκοστολογούνται συμφωνίες, να αγνοούνται υποσχέσεις και να γίνονται περιττές επενδύσεις..."(Ρ.Α., σελ. 169).

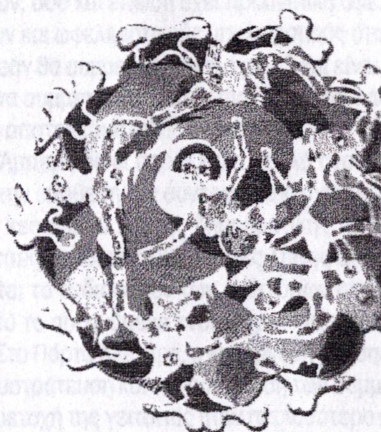
Πριν από την εισαγωγή του orcamento participativo, το μεγαλύτερο μήκος υπονόμων που είχε κατασκευαστεί ήταν 17 χιλιόμετρα το 1987. Από το 1990 έως το 1994 ο αριθμός ανέβηκε στα 46 χιλιόμετρα ετησίως με αποτέλεσμα ήταν ότι το ποσοστό των πολιτών που είχαν πρόσβαση στο αποχετευτικό δίκτυο να αυξηθεί από 46% στα 95%. Οι περιαστικές φαβέλας, που είχαν μόνο λασπωμένους δρόμους και μονοπάτια, έγιναν προσπελάσιμες για τα λεωφορεία, τα απορριμματοφόρα, τα ασθενοφόρα και τα αυτοκίνητα της αστυνομίας.

Ποιος συμμετέχει;

Orcamento participativo σημαίνει ότι μεγάλος αριθμός από συνηθισμένους ανθρώπους αποκτούν απευθείας έλεγχο στα εκατομμύρια δολάρια των εσόδων της πόλης. Πόσοι πολίτες όμως συμμετείχαν; Έρευνες αποκάλυψαν ότι, το 1994, περίπου 8% του ενήλικου πληθυσμού είχε άμεση συμμετοχή στις συνελεύσεις του προϋπολογισμού. "Ενώ αυτό το ποσοστό μπορεί να μην φαίνεται υψηλό, όταν συγκρίνεται με τα ποσοστά συμμετοχής στις κανονικές εκλογές, ο καθένας που διαθέτει κάποια εμπειρία στην διοίκηση και στον σχεδιασμό της πόλης μπορεί να βρει αυτά τα νούμερα εντυπωσιακά. Ένας αριθμός κατοίκων των περισσότερων γειτονιών της πόλης ξόδεψαν τουλάχιστον ένα απόγευμα για να παρακολουθήσουν τις πολύωρες και συχνά έντονες συζητήσεις για τις προτεραιότητες της πόλης αλλά και να μάθουν για τα βασικά ζητήματα των οικονομικών της" (Ρ.Α., σελ.171).

Η Ρεβέκκα Άμπερς παρατήρησε ότι οι φτωχότεροι τείνουν να συμμετέχουν περισσότερο στα συμβούλια του orcamento participativo. «Τα μισά νοικοκυριά του Π. Αλέγκρε με εισόδημα πέντε φορές πάνω απο τον κατώτατο μισθό συμμετέχουν σε περιφερειακά συμβούλια σε ποσοστό 34%. Ενώ οι οικογένειες που κερδίζουν το 3πλάσιο περίπου του κατώτατου μισθού και αποτελούν το 30% των νοικοκυριών του Π. Αλέγκρε, τα οποία θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως τα πλέον φτωχά, συμμετέχουν σε ποσοστά που κυμαίνονται πάνω απο το 45%» (Ρ.Α., σελ.184). "Επίσης αν και οι περιοχές των πλέον φτωχών περιλαμβάνουν μόνο το 12% των κατοίκων, εντούτοις αποτελούσαν το ένα τρίτο των συνελεύσεων το 1995"(Ρ.Α., σελ.189). Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις γνωστές και περισσότερο συνταγματικές μορφές άμεσης δημοκρατίας, τέτοιες όπως τα δημοψηφίσματα, όπου οι πλουσιότεροι και οι πιο μορφωμένοι τείνουν συνήθως να συμμετέχουν περισσότερο.

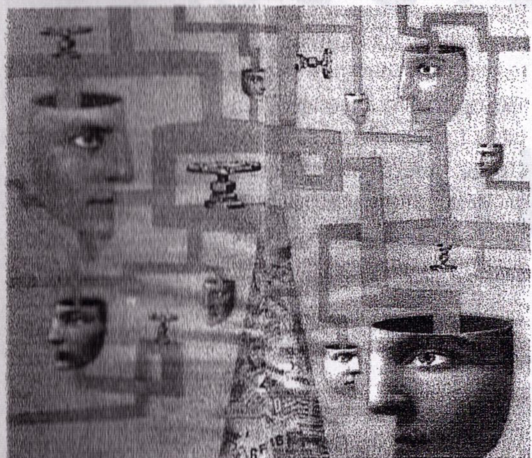
Φαίνεται να υπάρχουν αρκετές αιτίες για την ενδιαφέρουσα αυτή κατάσταση. Για τους φτωχότερους και λιγότερο μορφωμένους, τα έξοδα για την συμμετοχή είναι συγκριτικά χαμηλά. Στο Πόρτο Αλέγκρε, η δημοτική αρχή κάνει προσπάθεια να μειώνει τα έξοδα για παράδειγμα με την παράθεση πληροφοριών για τις δυνατότητες συμμετοχής. Πιθανόν πιο σημαντικό είναι ότι ο συμμετοχικός προϋπολογισμός επιτρέπει στον φτωχό κόσμο να βελτιώσει ουσιαστικώς τις συνθήκες της ζωής του. Τα κλασικά δημοψηφίσματα τείνουν να θεωρούνται "πολιτική πολυτέλεια" για τον φτωχό. Για παράδειγμα, πραγματοποιήθηκε ένα δημοψήφισμα (1996) στο Βέλγιο, στην πόλη Τζεντ, για την κατασκευή ενός υπόγειου χώρου στάθμευσης αυτοκινήτων στο κέντρο της πόλης. Η έρευνα απέδειξε ότι οι φτωχότεροι και λιγότερο μορφωμένοι απείχαν από την ψηφοφορία, ενώ οι πλουσιότεροι, στην μεγάλη τους πλειοψηφία, συμμετείχαν. Από μια άποψη, η αποχή των φτωχών φαίνεται λογική. Γιατί να τον απασχολεί η θέση της στάθμευσης όταν δεν έχει ούτε αυτοκίνητο και όταν δεν έχει λόγο για πράγματα πιο ζωτικά για τη ζωή του. Ο συμμετοχικός προϋπολογισμός επιτρέπει να κανονίζουν ουσιαστικά τους προβλήματα άμεσα, και θα μπορούσε να λειτουργήσει ως βήμα για την συμμετοχή και με άλλες μορφές της άμεσης δημοκρατίας στην λήψη των αποφάσεων. Υποπτεύομαι ότι η ισχυρή δημοκρατία θα έπρεπε να περιλαμβάνει **και** τα δημοψηφίσματα **και** τον συμμετοχικό προϋπολογισμό.

Όταν το Ρ.Τ. πήρε την εξουσία στο Πόρτο Αλέγκρε, η πόλη ήταν σχεδόν χρεωκοπημένη. Μια πληθωριστική γραφειοκρατία έτρωγε σχεδόν όλες τους δημοτικούς πόρους. "Βασικά είδη τροφοδοσίας –κιμωλία για τα σχολεία, ασπιρίνη για τα κέντρα υγείας– ήταν εκτός αποθεμάτων. Οι πληρωμές και οι παροχές υπηρεσιών ήταν έξι μήνες πίσω από τον σχεδιασμό" (Ρ.Α., σελ. 93). Κατά την διάρκεια του δεύτερου μήνα της νέας δημοτικής αρχής, οι ιδιωτικές εταιρείες λεωφορείων της πόλης απαίτησαν μια αύξηση στα εισιτήρια, αν και τα τελευταία είχαν αυξηθεί. Αυτό οδήγησε σε μια δύσκολη σύγκρουση με τις εταιρείες. Τρεις ημέρες προτού το τέλος της προηγούμενης δημοτικής αρχής, οι μισθοί των δημοτικών υπαλλήλων αυξήθηκαν εντυπωσιακά. Η νομαρχία έφτασε στο οικονομικό ναδίρ ξοδεύοντας το 1989 σχεδόν το 100% των εσόδων της για μισθούς. Η πρώτη απόπειρα για συμμετοχικό προϋπολογισμό αυτή την χρονιά δεν ήταν τόσο επιτυχημένη εφόσον όλα τα έσοδα είχαν διανεμηθεί.

Οι αυξήσεις στα έσοδα της πόλης ήταν αναπόφευκτες. Τον Σεπτέμβριο του 1989, ο φόρος περιουσίας τροποποιήθηκε και έγινε πιο προοδευτικός: ενώ οι φόροι **μειώθηκαν** για το μεγαλύτερο μέρος ιδιοκτητών οικίας, οι εκτός κατοικίας φόροι **αυξήθηκαν** πάρα πολύ. Επιπλέον οι φόροι προσαρμόζο-

νταν σε δείκτες σε μηνιαία βάση (ο μηνιαίος πληθωρισμός κυμαίνονταν στο 40% λίγο πριν το τέλος του 1989). Το αποτέλεσμα ήταν τα εισοδήματα το **1990** να αυξηθούν κατά 40% σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Τώρα υπήρχαν χρήματα για να ξοδευτούν και η πολιτική του συμμετοχικού προϋπολογισμού έγινε απτή πραγματικότητα. Το **1995,** το σύνολο των δαπανών του προϋπολογισμού έφτασε τα 65 εκ. δολάρια, περίπου το μισό του οποίου ήταν αντικείμενο της διαδικασίας της άμεσα δημοκρατικής λήψης αποφάσεων (Ρ.Α., σελ. 128).

Σύμφωνα με την Άμπερς, οι περισσότερες κατασκευαστικές εταιρείες αρνήθηκαν να συμμετάσχουν σε πλειοδοτικούς διαγωνισμούς από την στιγμή που το Ρ.Τ. πήρε την εξουσία. Όμως το μποϋκοτάζ του καρτέλ σύντομα κατέρρευσε όταν οι εταιρείες ανακάλυψαν τα πλεονεκτήματα του νέου καθεστώτος. Πλέον δεν χρειάζονταν δωροδοκία, ο αριθμός των εργασιών αυξήθηκε τόσο που δεν χρειάζονταν η στήριξη από λόμπι, και οι λογαριασμοί πληρώνονταν με συνέπεια. Η αντίσταση από τις εταιρείες κατασκευών ξεπεράστηκε μάλλον γρήγορα.

Οι σχέσεις με τους ιδιοκτήτες γης κάποιες στιγμές έφτασαν σε οριακό σημείο, και ο τοπικός τύπος δεν υποστήριξε το Εργατικό Κόμμα στην διαδικασία orcamento participativo.

Καλύτερη πληρωμή φόρων

Μετά το 1992, οι τιμές για τον φόρο περιουσίας μειώθηκαν, αλλά τα έσοδα της πόλης συνέχισαν να αυξάνονται καθώς περιορίστηκε η φοροδιαφυγή. Η αντίστροφη σχέση μεταξύ της άμεσης δημοκρατίας και του ύψους της φοροδιαφυγής έχει ήδη περιγραφεί για την Ελβετία. Η εμπειρία του Πόρτο Αλέγκρε φαίνεται να επιβεβαιώνει τις παρατηρήσεις που έχουν γίνει στην Ελβετία: Όταν οι άνθρωποι αισθάνονται ότι έχουν λόγο στα έξοδα, ότι οι φόροι πηγαίνουν σε καλό σκοπό και μαζεύονται με δίκαιο τρόπο, ρέπουν λιγότερο στην φοροδιαφυγή.

Η Ρεβέκκα Άμπερς σημειώνει ότι "...η αυτονομία της τοπικής κυβέρνησης στην Βραζιλία όσον αφορά στη λήψη των αποφάσεων είναι μεγαλύτερη από οποιαδήποτε χώρα της Λατινικής Αμερικής ή οπουδήποτε αλλού" (Ρ.Α., σελ.164). Η συγκυρία έχει αποδείξει ότι είναι ένα σπουδαίο στοιχείο που επιτρέπει στην δημοκρατία να ανθήσει στο Πόρτο Αλέγκρε. Σε αυτήν όλες οι δικαιοδοσίες έχουν μεταφερθεί στην τοπική εξουσία ενώ δεν υπάρχει καμία δικαιοδοσία που να μην μπορεί να μεταφερθεί στον λαό.

Η επιτυχία και ο δρόμος προς την επιτυχία

Μια πολύ σημαντική παρατήρηση από την Άμπερς είναι η ακόλουθη: "Πολλοί θεωρητικοί της άμεσης δημοκρατίας έχουν επισημάνει ότι η πολιτική και οικονομική ισότητα είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την συμμετοχή. Αυτό σημαί-

χής τους, οι πιο ισχυροί θα επικρατήσουν τόσο στα συμμετοχικά συνέδρια όπως και στις υπόλοιπες πολιτικές μορφές (...) Η εμπειρία του Πόρτο Αλέγκρε, ενώ ασφαλώς δεν μπορεί να μεταφερθεί σε κάθε πολιτική εμπειρία που αφορά στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, μπορεί όμως να είναι χρήσιμη για την καλύτερη κατανόηση του "πώς να φτάσεις εκεί από εδώ" (Ρ.Α., σελ. 203).

Πολλοί επίσης θεωρητικοί μειώνουν τους ανθρώπους σε "υπολογιστικές μονάδες", που ενδιαφέρονται για την συμμετοχή τους μόνο όταν τα στενά καθορισμένα συμφέροντά τους εξυπηρετούνται. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, καθένας θα ωφελείται από την συμμετοχή του άλλου κόσμου χωρίς να επενδύει στην ίδια του την συμμετοχή. Η Ρ.Α. απορρίπτει αυτή την άποψη. Οι άνθρωποι συμμετέχουν όχι όταν αποκτούν κάτι γι' αυτούς τους ίδιους αλλά όταν μπορούν να αλλάξουν τα πράγματα προς το καλύτερο.

Ο κόσμος λοιπόν εισέρχεται στην συλλογική δράση τόσο εξαιτίας των αισθημάτων αλληλεγγύης και των ιδεολογικών του πεποιθήσεων, όσο και επειδή έχει προσωπικό όφελος. Οι άνθρωποι κάνουν και ωφελιμιστικούς υπολογισμούς όταν αποφασίζουν για το εάν θα συμμετάσχουν ή όχι (...) και είναι περισσότερο πιθανό να συμμετάσχουν όταν πιστεύουν ότι κάνοντάς το θα υπάρξουν αποτελέσματα"(Ρ.Α., σελ. 29).

Η Ρεβέκκα Άμπερς δίνει παράλληλα πολλά στοιχεία που επιβεβαιώνουν την υπόθεση της συνεργατικής σχέσης μεταξύ του κοινωνικού κεφαλαίου και της δημοκρατικής πρακτικής. Εισάγοντας άμεσες δημοκρατικές μορφές λήψης απόφασης, προσανατολίζεται το ενδιαφέρον των ανθρώπων στην δημοκρατία, ενώ αυτό το αυξανόμενο ενδιαφέρον παράλληλα την ενδυναμώνει. "Στο Πόρτο Αλέγκρε, η κυβέρνηση βοήθησε από τα πάνω" στη συστράτευση και την οργάνωση των συμμετεχόντων (...)Η συμμετοχή της γειτονιάς ήταν περισσότερο αποτέλεσμα παρά η αιτία της συμμετοχικής λήψης αποφάσεων. Αλλά καθώς αναπτύχθηκε, στήριξε την οικονομική πολιτική» (σελ. 166).

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Η κύρια πηγή για το άρθρο ήταν η μελέτη της Ρεβέκκας Άμπερς (Ρ.Α. στο κείμενο). Ρεβέκκα Άμπερς (1996), «Από τις ιδέες στην πρακτική: στο Κόμμα των Εργαζομένων και στην συμμετοχική διακυβέρνηση στην Βραζιλία». *Latin American Perspectives* 91 (23), 35-53.

ΡΕΒΕΚΚΑ ΑΜΠΕΡΣ (1997), «Μαθαίνοντας την δημοκρατική πρακτική: διανέμοντας ταμέσα διακυβέρνησης στο λαό του Πόρτο Αλέγκρε, Βραζιλία» σελ. 39-65 στο: MICHAEL DOUGLASS & JOHN FRIEDMANN (eds.). *Πόλεις για τους Πολίτες: σχεδιασμός και ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών στην εποχή της παγκοσμιότητας*, John Wiley & Sons.

ΟΥΜΠΕΡΤΟ ΑΝΤΡΕΑΤΤΑ (1995), *Συμμετοχική οικονομία του Πόρτο Αλέγκρε. Εσύ είσαι ο ένας που κάνει μια αληθινή πόλη*. City Hall of Porto Alegre.

ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΠΟΡΤΟ ΑΛΕΓΚΡΕ (χρόνος άγνωστος). *Συμμετοχική οικονομία. Δέκα χρόνια λαϊκής συμμετοχής*.

ΜΠΕΡΝΑΡ ΚΑΣΣΕΝ (1998) «Συμμετοχική Δημοκρατία στο Πόρτο Αλέγκρε. Μια παραδειγματική εμπειρία στην Βραζιλία», Αύγουστος 1998, *Le Monde Diplomatique* σελ. 3.

Μετάφραση από το διαδίκτυο:
Σωτήρης Δημόπουλος